

AANBEVELINGEN VOOR
**LESGEVEN EN
LEREN**

OVER DE HOLOCAUST

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

Omslagafbeelding: deelnemers aan de Salzburg Global Seminar's Holocaust Education and Genocide Prevention Session bespreken de IHRA-educatierichtlijnen in 2015.
Credit: Salzburg Global Seminar.

AANBEVELINGEN VOOR

LESGEVEN EN LEREN

OVER DE HOLOCAUST

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

Eerste druk gepubliceerd in 2019 door de International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA)

© 2019 IHRA

Alle rechten voorbehouden. De inhoud van deze publicatie mag vrijelijk worden gebruikt en gekopieerd voor educatieve en andere niet-commerciële doeleinden, mits een dergelijke reproductie vergezeld gaat van een vermelding van de IHRA als de bron.

OVER IHRA

De International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) verenigt regeringen en experts om Holocausteducatie, -onderzoek en -herdenking te versterken, bevorderen en uit te dragen. IHRA waakt over de toezeggingen van de Stockholmverklaring uit 2000.

De IHRA (voorheen de Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research, of ITF) werd in 1998 opgericht door de toenmalige Zweedse premier Göran Persson. Tegenwoordig bestaat het IHRA-netwerk uit meer dan 40 landen en internationale partnerorganisaties met een mandaat om Holocaustgerelateerde kwesties aan te pakken.

Het netwerk van IHRA bestaat uit experts van de belangrijkste instellingen wereldwijd, die zijn gespecialiseerd in educatie over, herdenking van en onderzoek naar de Holocaust. Van 2019 tot 2023 richtten de experts en politieke vertegenwoordigers van de IHRA zich op de bescherming van historisch bronnen en getuigenissen en tegen verdraaiing van historische feiten.

OVER DEZE PUBLICATIE

Deze publicatie is gebaseerd op eerdere richtlijnen voor docenten en educatieve beleidsmakers van IHRA en was niet tot stand gekomen zonder de vele bijdragen van experts en alle IHRA-afgevaardigden. Met bijzondere dank aan de volgende experts: Jennifer Ciardelli (Verenigde Staten), Niels Weitkamp (Nederland), Andrea Szónyi (Hongarije), Benjamin Geissert (Noorwegen), Wolf Kaiser (Duitsland), Paula Cowan (Verenigd Koninkrijk), Lena Casiez (Frankrijk) en Yessica San Roman (Spanje).

In opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft AVB deze tekst vertaald uit het Engels. De Vlaamse leden van de Belgische IHRA-delegatie en de Nederlandse delegatie hebben gezamenlijk eindredactie gevoerd over de vertaling. In deze *Aanbevelingen* wordt het woord docenten gebruikt, voor de Vlaamse context kan hier ook lesgevers gelezen worden.

VOORWOORD

Dr. Kathrin Meyer, secretaris-generaal IHRA

“Het is ooit gebeurd. Het had niet mogen gebeuren, maar het gebeurde wel. Het mag niet weer gebeuren, maar het zou wel kunnen. Daarom is educatie over de Holocaust van fundamenteel belang.”

Met deze krachtige woorden opende Göran Persson in 2000 het Stockholm Internationaal Forum over de Holocaust. Drie dagen lang benadrukten staatshoofden, docenten, historici en overlevenden het belang van educatie. Een halve eeuw na het einde van de Holocaust was het duidelijk dat de internationale gemeenschap de verantwoordelijkheid deelde om de volgende generatie te helpen nadenken over de geschiedenis van de Holocaust en de gevolgen ervan. Educatie was en is de hoeksteen van IHRA die zorgt voor een blijvende herinnering aan de Holocaust.

Als ik kijk naar de meer dan 300 afgevaardigden uit het IHRA-netwerk, dan word ik geïnspireerd door de passie en hun inzet en diepgaande kennis. Maar, ik heb in mijn carrière geleerd dat passie en kennis alleen niet volstaan. Initiatieven van het maatschappelijk middenveld zijn niet voldoende. We hebben ook het politieke engagement van de regeringen nodig. Het is hun verantwoordelijkheid om brede educatie van hun samenleving te verzekeren. Docenten rekenen op politieke steun om hun werk goed te kunnen doen.

In al onze lidstaten geven uiteenlopende instellingen – waaronder onze internationale partnerorganisaties – onvermoeibaar les aan studenten en verzorgen ze de opleidingen van docenten. Dankzij deze instellingen bestaat er in onze lidstaten en daarbuiten een verscheidenheid aan kwalitatief hoogwaardig educatief materiaal. En dankzij onze afgevaardigden heb ik het genoeg om deze *Aanbevelingen voor lesgeven en leren over de Holocaust* te introduceren. Het is een belangrijke aanvulling op bestaande materiaal. Het verheugt me dat deze tekst in samenwerking met UNESCO is gepubliceerd en ik hoop dat andere organisaties de verspreiding ervan mede mogelijk maken. Deze *Aanbevelingen* zijn het resultaat van de inzet van al onze experts en ik bedank ieder van hen voor hun deskundigheid en inbreng.

In de Stockholmverklaring staat: “We bevorderen educatie over de Holocaust op onze scholen, universiteiten en in onze gemeenschappen en moedigen dat ook aan in andere instanties en instellingen.” Deze *Aanbevelingen voor lesgeven en leren over de Holocaust* brengen ons een stap dichterbij het nakomen van deze belofte.

INHOUDSOPGAVE

4	SAMENVATTING
6	INLEIDING
10	WAAROM LESGEVEN OVER DE HOLOCAUST?
14	WELKE LESINHOUD OVER DE HOLOCAUST?
22	HOE LESGEVEN OVER DE HOLOCAUST?
44	LIJST MET SLEUTELBEGRIPPEN
48	STOCKHOLMVERKLARING, MINISTERIËLE VERKLARING EN DE WERKDEFINITIES VAN IHRA
57	EXTRA BRONNEN

1

WAAROM LESGEVEN

OVER DE HOLOCAUST?

12 BELANGRIJKE ARGUMENTEN VOOR HOLOCAUSTEDUCATIE

2

WELKE LESINHOUD

OVER DE HOLOCAUST?

17 SCHAAL EN OMVANG VAN DE HOLOCAUST

17 WAAROM EN HOE KON DIT GEBEUREN?

17 CONTEXTEN EN ONTWIKKELINGEN

19 FUNDAMENTELE INZICHTEN

3

HOE LESGEVEN

OVER DE HOLOCAUST?

24 UITGANGSPUNTEN

27 LEERACTIVITEITEN EN AANPAK

32 KRITISCH DENKEN EN ZELFREFLECTIE

36 BRONNEN EN MIDDELEN VOOR EFFECTIEVE LESSEN

41 VERLEDEN EN HEDEN VERBINDEN: DE HOLOCAUST, GENOCIDES EN MENSENRECHTENSCHENDINGEN

SAMENVATTING

De Holocaust was de door de staat gestuurde, systematische vervolging van en moord op Joden door nazi-Duitsland en zijn collaborateurs tussen 1933 en 1945. Deze genocide vond plaats op het hele continent en vele mensen werden vermoord. De genocide had een verwoestende impact op gemeenschappen en culturen die zich gedurende eeuwen ontwikkelden. De Holocaust vond plaats binnen de context van door de nazi's geleide vervolging en moord, gericht op een groot aantal groepen. Lessen en leeractiviteiten hebben als doel om leerlingen te helpen hun kennis over deze ongekende gruwelijkheden te vergroten en de herinnering aan vervolgte en vermoorde personen en groepen levend te houden. Docenten en leerlingen worden aangemoedigd en in staat gesteld om na te denken over de morele, politieke en sociale dilemma's die met de Holocaust samenhangen. Ook de hedendaagse relevantie komt aan bod.

De IHRA *Aanbevelingen voor lesgeven en leren over de Holocaust* is gebaseerd op de expertise van afgevaardigden uit meer dan 30 lidstaten. De *Aanbevelingen* zijn bedoeld ter ondersteuning van beleidsmakers en docenten bij:

1. De ontwikkeling van kennis over en inzicht in de Holocaust en bewustwording van de mogelijke gevolgen van antisemitisme.
2. De inrichting van een stimulerende onderwijsomgeving om te leren over de Holocaust.
3. De bevordering van kritisch en reflectief denken over de Holocaust, inclusief het vermogen om Holocaustontkenning en -verdraaiing tegen te gaan.
4. De bijdragen aan educatie over mensenrechten en preventie van genocide.

WAAROM LESGEVEN OVER DE HOLOCAUST?

Naast het vergroten van kennis van leerlingen over een gebeurtenis die menselijke waarden fundamenteel op de proef stelde, geeft lesgeven en leren over de Holocaust leerlingen mogelijkheden om mechanismen en processen die leiden tot genocide te begrijpen. Het stelt leerlingen in staat om keuzes te begrijpen die mensen hebben gemaakt om het proces van vervolging en moord te versnellen, te accepteren of te weerstaan. In het besef dat deze keuzes soms onder extreme omstandigheden zijn gemaakt.

Het hoofdstuk *Waarom lesgeven?* verwoordt een aantal van deze inzichten. Educatieprofessionals kunnen die inzichten gebruiken om hun lessen af te bakenen en op juiste wijze de relatie te leggen tot het heden. Lesgeven en leren over de Holocaust stimuleert kritisch denken, maatschappelijk bewustzijn en persoonlijke groei.

WELKE LESINHOUD OVER DE HOLOCAUST?

De *Aanbevelingen* hebben als doel om begrip over de Holocaust te vergroten. Dit gebeurt door vragen te stellen over: de historische context, de schaal en omvang, de redenen waarom en hoe het kon gebeuren. Dit hoofdstuk presenteert een reeks kritische vragen die docenten kunnen gebruiken om hun lessen over de Holocaust te contextualiseren.

Er worden vier kernvragen gesteld:

- Wat waren de historische omstandigheden en de belangrijkste fasen in het proces van deze genocide?
- Waarom en hoe hebben mensen deelgenomen of zijn ze medeplichtig geworden aan deze misdaden?
- Hoe reageerden Joden op de vervolging en de massamoord?
- Waarom en hoe hebben sommige mensen zich tegen deze misdaden verzet?

Meer gedetailleerde vragen en perspectieven zetten leerlingen aan tot onderzoek naar hoe en waarom de Holocaust kon gebeuren. Vragen sporen aan tot onderzoek naar omstandigheden en gedrag voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Vragen stimuleren nadenken over relaties tussen de Holocaust en andere massale gruweldaden van de nazi's en hun collaborateurs, zoals de genocide op Roma en Sinti. Deze publicatie ondersteunt docenten bij het, samen met hun leerlingen, zoeken naar het antwoord op de vraag naar wie verantwoordelijk en medeplichtig was en wat het gedrag van daders, collaborateurs, omstanders en helpers motiveerde. De vragen illustreren de grote diversiteit aan reacties van de slachtoffers. De vragen zijn een startpunt voor een gesprek over de relevantie van de geschiedenis van de Holocaust voor hedendaagse vraagstukken zoals het vluchtelingenbeleid, mensenrechtenschendingen en genocidepreventie.

HOE LESGEVEN OVER DE HOLOCAUST?

Docenten kunnen erop vertrouwen dat de Holocaust effectief en succesvol kan worden onderwezen met zorgvuldige voorbereiding en geschikte lesmaterialen. Het hoofdstuk *“Hoe lesgeven?”* gaat in op de mogelijkheden en uitdagingen die horen bij lesgeven en leren over de Holocaust en biedt praktische benaderingen en methoden die zowel bij formele als informele educatie kan worden toegepast. Het belang van nauwkeurigheid en precisie met betrekking tot historische feiten, historische vergelijkingen en taalgebruik wordt benadrukt. Een leerlinggerichte benadering is belangrijk, waarbij kritisch denken en reflectie centraal staan. Er is aandacht voor het belang van zorgvuldige keuze van primaire en secundaire bronnen die de individualiteit en handelingsmogelijkheden van betrokkenen verduidelijken. In dit hoofdstuk komt ook het belang van genuanceerde historische context aan de orde. Ook het vermijden van ahistorische vergelijkingen bij de verkenning van de Holocaust in de context van andere gebieden zoals genocidepreventie en mensenrechten is belangrijk.

INLEIDING

“We hebben ons gezamenlijk verplicht het onderzoek naar alle dimensies van de Holocaust te stimuleren. We bevorderen onderwijs en voorlichting over de Holocaust op onze scholen, universiteiten en in onze gemeenschappen en moedigen dat ook aan in andere instanties en instellingen.”

– Artikel 5 van de Verklaring van Stockholm, 2000.

MOTIVERING EN RECHTVAARDIGING

De Holocaust was een keerpunt in de wereldgeschiedenis. De Holocaust was grensoverschrijdend en beïnvloedde alle delen van de samenleving. Decennia later worstelen samenlevingen nog steeds met de herinnering aan de Holocaust. De toegang tot bronnen zoals getuigenissen, archieven, voorwerpen, monumenten en authentieke locaties is soms problematisch. Lesgeven en leren over de Holocaust biedt een goede kans om kritisch denken, maatschappelijk bewustzijn en persoonlijke groei te stimuleren. Dit onderwerp kan docenten ook voor uitdagingen stellen. Denk aan de traumatische aard, omvang en complexiteit en hoe racisme en antisemitisme invloed hebben op menselijke relaties.

De International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) brengt regeringsvertegenwoordigers en experts uit meer dan 30 landen samen met als doel [versterken en bevorderen wereldwijde educatie over, herdenking van en onderzoek naar de Holocaust](#). De IHRA bevindt zich in een unieke positie om uitgebreide aanbevelingen te doen voor lesgeven en leren over de Holocaust op basis van de expertise van haar internationale afgevaardigden. De reikwijdte van lesgeven en leren over de Holocaust is zeer uitgebreid, professioneel en geïnstitutionaliseerd over de hele wereld. IHRA-lidstaten presenteren nieuwe historische inzichten en vergroten de betrokkenheid bij educatie over, herdenking van, en onderzoek naar de Holocaust.

Niettemin heeft IHRA's onderzoek naar [Lesgeven en leren over de Holocaust](#) een aantal verbeterpunten aan het licht gebracht. De uitdagingen zijn: belangrijke lacunes in kennis en begrip van leerlingen over de Holocaust, wijdverspreide mythes en misvattingen en een neiging van docenten om moeilijke vragen over de nationale geschiedenis te vermijden. Bovendien moet rekening gehouden worden met het feit dat lidstaten verschillende geschiedenissen over de Holocaust hebben, evenals educatieve kaders, onderwijsmethoden en tradities.

Op basis van gedeelde ervaringen en opvattingen van experts en feedback van docenten uit de IHRA-lidstaten bieden de *Aanbevelingen* een kader aan beleidsmakers en docenten om over de Holocaust les te geven en te leren. Deze *Aanbevelingen* zijn niet bedoeld als

rechtstreekse lesdoelen die moeten worden geïmplementeerd en in hun geheel gerealiseerd, maar meer als een kader of aanpak waarmee docenten en beleidsmakers kunnen werken.

DOELSTELLINGEN VAN DE AANBEVELINGEN

Deze *Aanbevelingen* zijn een update van de oorspronkelijke IHRA- richtlijnen voor onderwijs over de Holocaust. En dragen bij aan een dialoog tussen academici, beleidsmakers, docenten en de gehele samenleving over de relevantie en het belang van lesgeven en leren over de Holocaust. De *Aanbevelingen* moeten helpen bij:

1. De ontwikkeling van kennis over de Holocaust en aandacht voor juistheid van inzicht, kennis en bewustwording van de mogelijke gevolgen van [antisemitisme](#);
2. De creatie van een stimulerende onderwijsomgeving om te leren over de Holocaust.
3. De bevordering van kritisch en reflectief denken over de Holocaust, inclusief het vermogen om [Holocaustontkenning en -verdraaiing](#) tegen te gaan.
4. Het bijdragen aan educatie over mensenrechten en preventie van genocide.

HET DEFINIËREN VAN DE HOLOCAUST

Zoals in paragraaf 3.1 is aangegeven, vereist betekenisvolle educatie over de Holocaust consistent en accuraat gebruik van termen. De termen 'Holocaust' en 'Sjoe' verwijzen naar een specifieke genocidale gebeurtenis in de geschiedenis van de twintigste eeuw: de door de staat gestuurde systematische vervolging van en moord op Joden door nazi-Duitsland en zijn collaborateurs tussen 1933 en 1945. Het dieptepunt van de vervolging en de moord vond plaats tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze genocide vond plaats in het kader van de door de nazi's geleide vervolging van en moord op andere groepen waaronder de genocide op Roma en Sinti.

Bij lesgeven en leren over de Holocaust staan de discriminatie, vervolging, moord en genocide op Joden door het nationaalsocialistische regime en zijn collaborators centraal. Inzicht in de nazimisdaden tegen niet-Joodse slachtoffers wordt als essentieel beschouwd om de Holocaust te begrijpen. Aangezien de nazi-agressie en -vervolging zich ook buiten het vasteland van Europa uitstrekten tot Noord-Afrika, kan het onderwijs over de Holocaust ook een begrip van de behandeling van Noord-Afrikaanse Joden omvatten.

In het algemeen gelden de volgende aanbevelingen ook voor lesgeven en leren over de genocide op Roma en Sinti. Dit vereist specifieke kennis over de geschiedenis van deze minderheid, de grondbeginselen van Roma-haat en het beleid van de nazi's ten aanzien van vervolging en moord (een beleid dat geworteld is in de rassenideologie). Het is belangrijk om te begrijpen dat vooroordelen en wrok tegen Roma en Sinti diepgeworteld zijn in de Europese geschiedenis. De genocide op Roma en Sinti werd na de oorlog veronachtzaamd en ontkend en pas officieel erkend in 1982. Het IHRA-comité voor de genocide op Roma en Sinti heeft tot doel het bewustzijn te vergroten over deze genocide onder het nationaalsocialisme. Een ander doel is de inzet en betrokkenheid van IHRA te vergroten om over deze genocide te informeren en les te geven, naar deze genocide onderzoek te doen en deze te herdenken ([zie extra middelen](#)).

LESGEVEN

Lesgeven en leren over de Holocaust streeft volgende algemene doelen na:

- **Kennis** over deze ongekende moord **vergroten**.
- **De herinnering bewaren** aan personen en specifieke groepen die werden vervolgd en vermoord.
- Docenten en leerlingen **stimuleren om na te denken over** morele, politieke en levensbeschouwelijke vragen die betrekking hebben op de Holocaust en de actuele relevantie.

INDELING

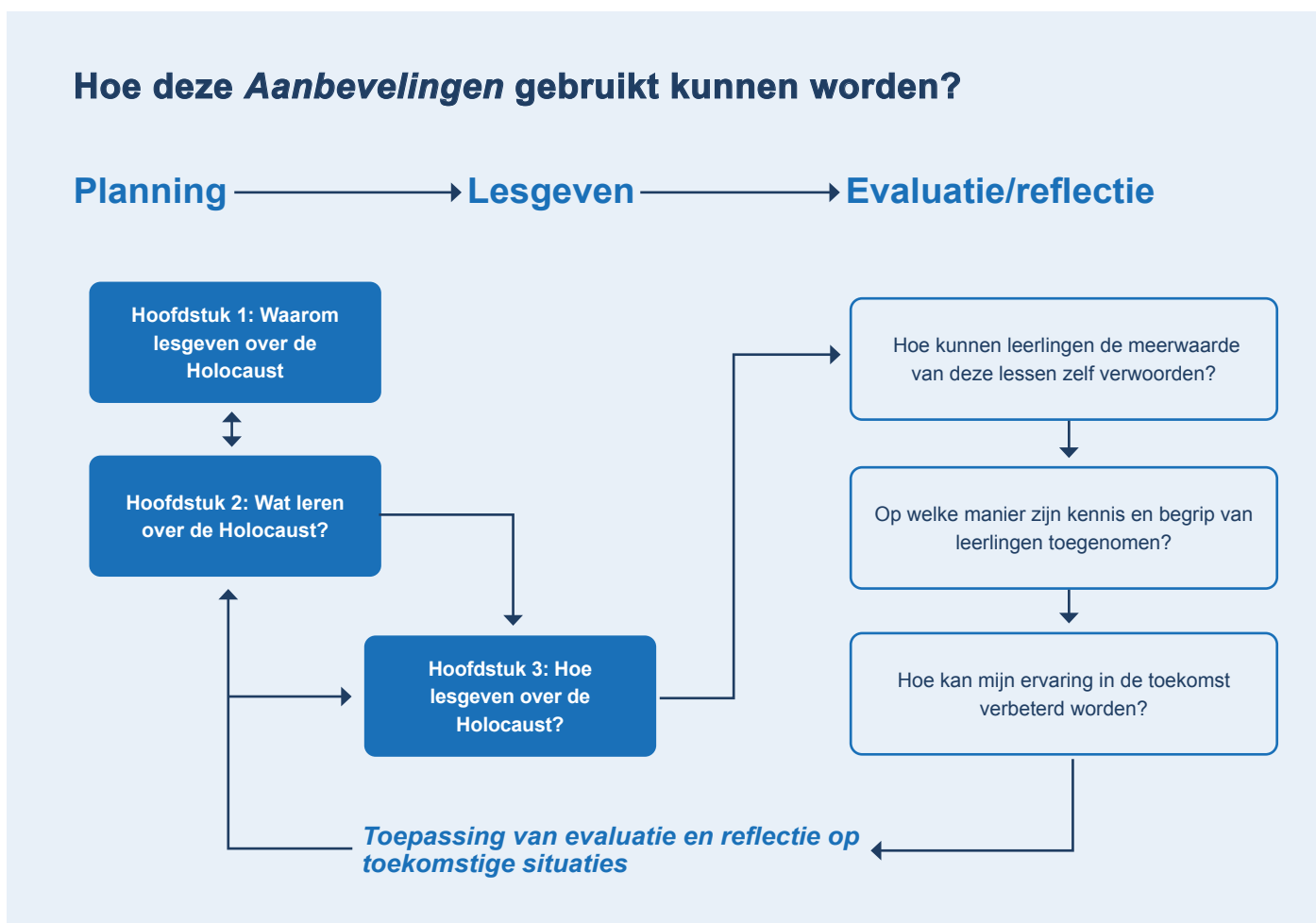
De *Aanbevelingen* zijn als volgt onderverdeeld:

1. **Motivering:** [waarom lesgeven over de Holocaust?](#)
2. **Inhoud:** [wat leren over de Holocaust?](#)
3. **Pedagogie:** [hoe lesgeven over de Holocaust?](#)
4. **Extra bronnen:** [Informatie van andere organisaties](#) die educatief materiaal beschikbaar stellen over de Holocaust en een [lijst van sleutelbegrippen](#).

VOOR WIE ZIJN DEZE AANBEVELINGEN?

De *Aanbevelingen* zijn bedoeld om educatieve beleidsmakers, schoolleiders, docenten en andere geïnteresseerden in zowel formele als informele educatie te ondersteunen. Aangezien professionals met verschillende achtergronden in het onderwijs werken, kunnen zij allemaal baat hebben bij kritisch nadenken over het “waarom, wat en hoe” van lesgeven over de Holocaust.

Docenten wordt geadviseerd om hoofdstuk 1 en 2 te lezen bij het plannen van de inhoud van hun les(sen). En om hoofdstuk 3 te lezen wanneer ze een onderwijsaanpak uitwerken. Het kan voor docenten ook nuttig zijn om hoofdstuk 3 te gebruiken als hulpmiddel bij de reflectie op en de evaluatie van hun les(sen). Deze *Aanbevelingen* zijn dan ook nuttig voor zowel ervaren docenten als voor docenten die nog niet vertrouwd zijn met lesgeven over de Holocaust. Het onderstaande diagram geeft een modelproces weer.

Figuur 1. Hoe kunnen de *Aanbevelingen* gebruikt worden?

1

WAAROM LESGEVEN

OVER DE HOLOCAUST?

Het is van essentieel belang om na te denken over de beste manier om de Holocaust zinvol en relevant te maken voor leerlingen. Dit hoofdstuk geeft beleidsmakers, schooldirecties, docenten en anderen argumenten en handvatten om hun lesprogramma over de Holocaust op te zetten en te onderbouwen. Dit is in het bijzonder van belang voor IHRA-lidstaten die zich hebben verplicht tot lesgeven en leren over de Holocaust.

Holocausteducatie biedt een goede mogelijkheid om kritisch denken, maatschappelijk bewustzijn en persoonlijke groei te stimuleren. De Holocaust was een keerpunt in de wereldgeschiedenis. De Holocaust was grensoverschrijdend en beïnvloedde alle delen van de samenleving en vond plaats binnen de context van de Tweede Wereldoorlog. Decennia later worstelen samenlevingen nog steeds met de herinnering aan de Holocaust. Hoe verhoudt de Holocaust zich tot hedendaagse uitdagingen als hardnekkig antisemitisme, andere genocides in de wereld, de vluchtelingencrisis en de bedreiging van democratische normen en waarden in sommige landen?

Docenten in formele omgevingen (zoals scholen) en begeleiders op informele plekken (zoals musea) kunnen leerlingen betrekken via een verantwoordelijke, op feiten gebaseerde historische aanpak die ook op andere disciplines is geënt. Hoewel de Holocaust uniek was in tijd en plaats, roept deze menselijke gebeurtenis uitdagende vragen op over individuele en collectieve verantwoordelijkheid, over de betekenis van actief burgerschap en over de structuren en maatschappelijke normen die gevaarlijk kunnen worden voor bepaalde groepen en de samenleving als geheel.

WAAROM HOLOCAUSTEDUCATIE?

- De Holocaust was een ongekende **poging om alle Europese Joden te vermoorden** en zo hun cultuur te verwoesten; het stelde de grondbeginselen van menselijke waarden fundamenteel op de proef.
- **Studie van de Holocaust toont aan dat genocide geen spontane of onvermijdelijke gebeurtenis is.** De Holocaust is het bewijs dat een staat zijn bureaucratische structuren, processen en technische expertise kan aanwenden en tegelijkertijd verschillende lagen van de samenleving kan betrekken bij de uitvoer van beleid, variërend van uitsluiting en discriminatie tot genocide.
- De geschiedenis van de Holocaust toont **de rol van historische, sociale, religieuze, politieke en economische factoren in de aantasting en desintegratie van democratische waarden en mensenrechten.** Hierover leren kan leerlingen helpen om inzicht te ontwikkelen in de mechanismen en processen die tot genocide leiden. Dit begrip kan leiden tot reflectie over het belang van de rechtsstaat en democratische instellingen. Dit helpt leerlingen om omstandigheden te herkennen die deze structuren mogelijk bedreigen of aantasten. Ook helpt het hen nadenken over hun eigen rol en verantwoordelijkheid bij het waarborgen van deze principes om mensenrechtenschendingen te voorkomen.
- Lesgeven en leren over de Holocaust biedt **een kans om beslissingen en handelingen die door een aantal mensen is genomen (of is nagelaten) in een opkomende crisis te ontrafelen en te analyseren.** Het doel is om de bewustwording te vergroten dat beslissingen gevolgen hebben, ongeacht de complexiteit van de situaties waarin ze worden genomen. Bij de Holocaust was een verscheidenheid aan personen, instellingen, organisaties en overheidsinstanties op lokaal, regionaal, nationaal en mondiaal niveau betrokken. De analyse en het begrip van al dan niet ondernomen acties tijdens de Holocaust roept ingewikkelde vragen op over hoe personen en groepen hebben gereageerd. Of de nadruk nu ligt op politieke afwegingen van staten of de omstandigheden van personen (zoals angst, groepsdruk, hebzucht of onverschilligheid); het is duidelijk dat bepaalde keuzes, onvoorstelbare gevolgen hadden.

- Onderwijs over de Holocaust **kan leerlingen helpen om culturele uitingen en voorstellingen van deze geschiedenis kritischer te interpreteren en zo het risico op manipulatie tot een minimum te beperken.** In veel landen is de Holocaust een veel gebruikt thema of motief geworden in zowel de populaire cultuur als in het politieke discours. Lesgeven en leren over de Holocaust kan leerlingen helpen om verdraaiing en onnauwkeurigheid te herkennen wanneer de Holocaust wordt gebruikt als beeldspraak ten dienste van sociale, politieke en morele agenda's.
- **De bestudering van antisemitisme in de context van de nazi-ideologie geeft meer inzicht in de uitingen en gevolgen van vooroordelen, stereotypering, vreemdelingenhaat en racisme.** Antisemitisme bleef in de nasleep van de Holocaust bestaan en is nog steeds aantoonbaar in opmars. Onderwijs over de Holocaust biedt een kans om de geschiedenis en de ontwikkeling van antisemitisme te onderzoeken – een essentiële factor die de Holocaust mogelijk maakte. Onderzoek naar de verschillende instrumenten die worden gebruikt om antisemitisme en haat aan te wakkeren – waaronder gevaarlijk taalgebruik, propaganda, manipulatie van de media en groepsgericht geweld – kan leerlingen helpen om het effect van deze instrumenten op de samenleving te laten zien.
- Lesgeven en leren over de Holocaust **kan leerlingen ook helpen bij de herdenking van Holocaustslachtoffers.** Als onderdeel van hun schoolcurriculum worden leerlingen vaak uitgenodigd om deel te nemen aan internationale en lokale gedenkdagen en herdenkingen. Herdenken vervangt leren niet. Door het bestuderen van de Holocaust doen leerlingen kennis op om op een zinvolle manier te kunnen herdenken en dit in de toekomst te blijven doen.

2

WELKE LESINHOUDE

OVER DE HOLOCAUST?

De thema's die aan bod komen bij lesgeven en leren over de Holocaust zijn afhankelijk van de nationale en lokale context. Het is vooral belangrijk om voldoende tijd voor dit lesprogramma in te ruimen.

Bij lesgeven over de Holocaust moet voldoende ruimte beschikbaar zijn om in elk geval de volgende vragen aan bod te laten komen.

- Wat waren de historische omstandigheden en de belangrijkste fasen in het proces van deze genocide?
- Waarom en op welke wijze hebben mensen deelgenomen of zijn ze medeplichtig geworden aan deze misdaden?
- Hoe reageerden Joden op de vervolging en de massamoord?
- Waarom en op welke wijze hebben sommige mensen zich tegen deze misdaden verzet?

De kwesties en vragen die in dit hoofdstuk aan bod komen, zijn niet bedoeld als een uitputtende opsomming, maar veeleer als kernleerdoelen en -inhouden. Houdt er rekening mee dat het belang van de Holocaust in de loop van de tijd zal veranderen; vragen die nu niet relevant lijken, kunnen in de toekomst zeer belangrijk worden. Met dit belangrijke voorbehoud in het achterhoofd worden docenten aangemoedigd leerlingen te helpen de problemen en vragen die volgen te onderzoeken.

Wat te doceren: historische kerninhoud

De Holocaust was de door de staat gestuurde systematische vervolging van en moord op Joden door nazi-Duitsland en zijn collaborateurs tussen 1933 en 1945. Deze genocide vond plaats op het hele continent. De genocide had een verwoestende impact op gemeenschappen en culturen.

Hieronder staan de vier belangrijkste contexten en ontwikkelingen met daarbij de historische kerninhouden. Zie voor een uitwerking hiervan 2.3 en verder.

<i>Voorbodes</i>	<i>De opkomst van de nazi's</i>	<i>De Tweede Wereldoorlog</i>	<i>Naoorlogse periode: directe nasleep</i>
<ul style="list-style-type: none"> – Europees anti-Judaïsme – De ontwikkeling van antisemitisme en racisme – De gevolgen van de Eerste Wereldoorlog 	<ul style="list-style-type: none"> – Joden in de nazi-ideologie en -propaganda – De reactie van de Duitse samenleving op de nazi's, voor en na de machtsovername – De reactie van de wereld op de naziheerschappij en -politiek 	<ul style="list-style-type: none"> – De impact van de oorlog op de Jodenvervolging – Verzet en redding – De massamoord door de Einsatzgruppen – Het besluitvormingsproces van de moord op Europese Joden – De rol van de kampen bij de “definitieve oplossing” – De gevolgen van het einde van de Tweede Wereldoorlog 	<ul style="list-style-type: none"> – Situatie van overlevenden na de bevrijding – Overgangsjustitie

Figuur 2. Wat doceren: historische kerninhoud

2.1 SCHAAL EN OMVANG VAN DE HOLOCAUST

Leerlingen moeten weten en begrijpen dat de Holocaust een genocide was die plaatsvond op het hele continent waarbij vele mensen werden vermoord. De genocide had een verwoestende impact op gemeenschappen en eeuwenoude Europese cultuur.

2.2 WAAROM EN HOE KON DIT GEBEUREN?

Leerlingen moeten de kans krijgen om te onderzoeken waarom en hoe de Holocaust kon gebeuren, waaronder:

- Wat waren de belangrijkste fasen, keerpunten en beslissingen in het proces van de genocide?
- Op welke wijze en waarom namen mensen deel aan deze misdaden, maakten ze zich er schuldig aan of werden ze medeplichtig?
- Hoe reageerden Joden op de vervolging en de massamoord?

2.3 CONTEXTEN EN ONTWIKKELINGEN

Om te begrijpen hoe de Holocaust kon gebeuren, is onderzoek vanuit verschillende perspectieven en in de context van een verscheidenheid aan processen nodig, waarbij de volgende vragen als uitgangspunt dienen. Het opnemen van verbanden tussen en het onderzoeken van de nationale en lokale contexten is in het hele proces van belang.

2.3.1 Voorbodes van de Holocaust

- Wat was Europees anti-judaïsme en hoe verhield het zich tot de christelijke leer?
- Hoe heeft het antisemitisme en het rassendenken zich in de negentiende eeuw ontwikkeld en hoe verhield het zich tot nationalistische ideologieën?
- Welke invloed hadden de Eerste Wereldoorlog en de politieke ontwikkelingen in Europa in het interbellum op de betrekkingen tussen Joden en niet-Joden?

2.3.2 De opkomst van de nazi's, hun wereldbeeld, hun rassenideologie en politieke praktijk

- Op welke wijze en waarom richtten de nazi's zich in hun propaganda en politiek op Joden en anderen?
- Op welke wijze heeft de vestiging van de nationaalsocialistische dictatuur, met name de afschaffing van de grondrechten en de afschaffing van de rechtsstaat, de weg vrijgemaakt voor de Holocaust en hoe reageerde de Duitse samenleving op dit proces?
- Op welke wijze richtten de nazi's zich in de vooroorlogse periode met name op de rechten en eigendommen van Joden?
- Hoe reageerde de wereld op de naziheerschappij en -politiek?

2.3.3 Het verloop en de ontwikkeling van de Holocaust tijdens de Tweede Wereldoorlog

- Op welke wijze 'radicaliseerden' de nazi's de Jodenvervolging nadat nazi-Duitsland de Tweede Wereldoorlog was begonnen en hoe werd dit beïnvloed door het verloop van de oorlog?
- Waarom en op welke wijze organiseerden de nazi's de onteigening van Joden en hoe heeft dit hun overlevingskansen beïnvloed?
- Welke verschillende soorten getto's waren er en hoe werden deze gebruikt om gemeenschappen te scheiden, te concentreren en te vervolgen?
- Hoe hebben de mobiele doodseskaders (*Einsatzgruppen*) binnen een halfjaar na de Duitse inval in de Sovjet-Unie honderdduizenden Joden kunnen vermoorden?
- Op welk moment besloten de nazi's om alle Europese Joden te vermoorden?
- Op welke wijze maakte de massamoord op mensen met een beperking de weg vrij voor de systematische moord op joden?
- Hoe gebruikten de nazi's de vernietigings- en andere kampen om de beoogde "definitieve oplossing van het 'Joodse vraagstuk'" te realiseren?
- Welke invloed hadden collaboratie en verzet op de vervolging in de met Duitsland geallieerde landen en in de bezette landen?
- Welke rol speelde de nederlaag van nazi-Duitsland en zijn bondgenoten bij het beëindigen van de Holocaust?

2.3.4 Naoorlogse periode: directe nasleep

- Voor welke uitdagingen stonden overlevenden van de Holocaust na de bevrijding? Op welke manier verschilde de situatie van Joodse overlevenden na de bevrijding van die van niet-Joodse slachtoffers van vervolging en oorlogsvoering?
- Welke elementen van overgangsjustitie werden na het einde van het naziregime en de oorlog in Europa in werking gesteld? Op welke manier waren deze succesvol? Wat werd niet bereikt?

2.4 FUNDAMENTELE INZICHTEN

Leerlingen leren onderscheid maken tussen de verschillende massale wreedheden die de nazi's en hun collaborateurs hebben begaan, waarbij elke gruweldaad eigen oorzaken en gevolgen heeft.

De volgende vragen kunnen daarbij gesteld worden:

- Welke groepen werden het slachtoffer van nazivervolging en massamoord? Welke motieven lagen hieraan ten grondslag en wat waren de gevolgen?
- Welk verband is er tussen de genocide op Joden en de andere wreedheden die de nazi's en hun collaborateurs begingen, waaronder de genocide op Roma en Sinti?

2.4.1 Verantwoordelijkheid

Meer inzicht in de achtergronden van de Holocaust en de betekenis ervan voor de huidige samenleving maakt duidelijk dat Hitler en de nazi's niet als enige verantwoordelijk waren.

De volgende vragen kunnen aan bod komen:

- Wie waren verantwoordelijk en medeplichtig en wat waren hun beweegredenen? Wat zijn de verschillen tussen verantwoordelijkheid en medeplichtigheid?
- Bij de moorden waren overwegend mannen betrokken, maar welke ondersteunende rol speelden vrouwen en welke verantwoordelijkheid droegen ook vrouwen voor deze misdaden?
- Welke rol speelde de lokale niet-Joodse en Joodse bevolking (inclusief helpen en collaboreren)?
- Welke houding nam het grootste deel van de bevolking in de bezette landen aan ten aanzien van de vervolging van Joden?

- Wie waren de individuen en groepen die het risico namen om Joden te helpen en te redden? Waarom deden zij dit? Wat verhinderde of ontmoedigde anderen om hetzelfde te doen?
- Wat was er bekend over de vervolging van Joden en wanneer werd dat bekend?
- Hoe reageerde de wereld op informatie over de vervolging van Joden?
- Wat was bekend over de genocide op Roma en Sinti en waarom was er buiten de door de nazi's bezette gebieden geen aandacht voor?
- Welke maatregelen namen de geallieerden, neutrale landen, kerken en anderen om de slachtoffers van nazimisdaden te redden, en hadden ze meer kunnen doen?

2.4.2 De invloed van de slachtoffers

Het is van wezenlijk belang dat de Holocaust niet alleen wordt gezien vanuit het perspectief van de daders (historische documentatie, acties of beschrijvingen). Joden en andere slachtoffers dienen in historisch opzicht weergegeven te worden als individuen en gemeenschappen met hun eigen context en geschiedenis in plaats van enkel als passieve slachtoffers van massamoord. In de context van het vooroorlogse leven en hun plaats daarin, en de informatie die op dat moment beschikbaar was, hebben zij naar hun beste kunnen gereageerd op de misdaden. Dit betekent dat onderzoek gedaan kan worden naar:

Het leven vóór de oorlog

- Hoe leefden Joden in hun land van herkomst en hoe werd hun leven beïnvloed door de vervolging door de nazi's, hun bondgenoten en collaborateurs?

Reacties en verzet

- Op welke manier isoleerden de nazi's Joden van de rest van de maatschappij? Hoe reageerden Joden op dat isolement?
- Wat waren de kenmerken van Joodse leiderschap, onderwijs, de gemeenschap, geloofsbeleving en cultuur tijdens de Holocaust?
- In welke mate en op welke manier konden Joden verzet bieden? In hoeverre deden ze dat? Wat hield hen tegen of wat motiveerde hen bij deze handelingen en het nemen van deze beslissingen?
- Op welke manier werden mannen, vrouwen en kinderen verschillend beïnvloed door de nazivervolging en hoe reageerden ze daarop?

2.4.3 Wat is de betekenis van de Holocaust in onze tijd?

Jongeren kunnen nadenken over de relevantie van de Holocaust in de huidige tijd. De volgende vragen zijn hierbij van belang:

- Hoe kan leren over de vervolging van de slachtoffers van de nazi-ideologie inzicht geven in de gevolgen van mensenrechtenschendingen in de huidige samenleving? Wat kan het ons leren over de verhouding tussen stereotypen, vooroordelen, zondebok-denken, discriminatie, vervolging en genocide?
- Op welke manier is kennis over Joodse vluchtelingen voor, tijdens en na de Holocaust van betekenis voor begrip van hedendaagse migratieproblematiek?
- Wat kan de Holocaust ons leren over het verloop en de waarschuwingssignalen ten aanzien van genocide en over hoe we ons kunnen inzetten om genocide te herkennen, tegen te houden en te voorkomen?
- Zijn er contexten waarin het gebruik van beeldmateriaal en het discours over de Holocaust niet zinvol of zelfs problematisch is? Zijn er interpretaties in het bijzonder die problematisch zijn?

3

HOE LESGEVEN

OVER DE HOLOCAUST?

Er bestaat niet één ‘juiste’ manier of een ideale methode die geschikt is voor iedereen om over dit onderwerp les te geven. De aanbevelingen die hier gedaan worden zijn gebaseerd op praktijkervaringen en bieden docenten een handvat bij het maken van hun eigen lessen die aansluiten op de leerbehoeften van hun leerlingen.

3.1 UITGANGSPUNTEN

3.1.1 Succesvol lesgeven over de Holocaust is goed mogelijk; wees niet bang om over dit onderwerp in gesprek te gaan

Sommige docenten zijn terughoudend om les te geven over de Holocaust, omdat zij het een moeilijk en gevoelig onderwerp vinden. Andere docenten weten niet goed hoe ze de omvang van de tragedie kunnen overbrengen, vanwege het grote aantal slachtoffers of de gruwelijkheden waartoe de mens in staat is gebleken. Weer anderen vragen zich af hoe ze hun leerlingen kunnen betrekken bij het thema zonder hen te traumatiseren. Sommigen docenten maken zich zorgen over de mogelijke reacties van leerlingen wanneer de Holocaust in de les besproken wordt.

Het is van belang om lessen over de Holocaust leeftijdsspecifiek aan te bieden. Voor een jongere doelgroep is het accentueren van individuele verhalen over slachtoffers, vluchten of een redding geschikt. Een oudere doelgroep zal meer interesse hebben voor complexer en uitdagender materiaal met meer gebruik van primaire bronnen. Bij de keuze voor bronnen en lesmaterialen zijn deze *Aanbevelingen* een richtlijn, let daarbij ook op de emotionele behoeften en bijzondere omstandigheden van leerlingen.

Wees niet bang om over dit onderwerp te praten. Hoewel het misschien uitdagend lijkt, is lesgeven over de Holocaust goed mogelijk en heeft het vaak een positief effect. Bekijk en gebruik het grote aanbod aan lesmethoden. Er zijn talloze bronnen, zoals beeldmateriaal, interviews met ooggetuigen en *best practices* van schoolprojecten beschikbaar voor het bedenken, maken en uitvoeren van een lesplan.

3.1.2 Goed en nauwkeurig taalgebruik; definieer 'Holocaust'

- Goed en nauwkeurig taalgebruik helpt leerlingen om generalisaties te voorkomen. Algemeen taalgebruik kan namelijk de nodige nuances vertroebelen. Het woord 'kamp' kan bijvoorbeeld betrekking hebben op een plaats of een instelling. Hoewel er in veel kampen van de nazi's en hun collaborateurs mensen zijn omgekomen of vermoord, zijn niet alle kampen opzettelijk gebouwd als vernietigingskampen. Verschillende kampen functioneerden op verschillende momenten en manieren. Het konden concentratiekampen, werkkampen of doorgangskampen zijn. Nauwkeurig taalgebruik maakt woorden specifiek en helpt om misverstanden te voorkomen.

- Door de term 'Holocaust' (of Sjoa) goed en nauwkeurig te gebruiken zorg je vanaf het begin voor duidelijkheid. IHRA gebruikt de term 'Holocaust' om de door de staat gestuurde, systematische vervolging van Joden door nazi-Duitsland en zijn collaborateurs tussen 1933 en 1945 te beschrijven. Het dieptepunt van de vervolging en moord vond plaats tijdens de Tweede Wereldoorlog. Sommige organisaties – waaronder enkele gezaghebbende instellingen – gebruiken de term 'Holocaust' in zeer ruime zin voor alle slachtoffers van nazivervolging. De meeste historici gaan echter uit van een beperktere definitie die stelt dat Joden het doelwit waren van systematische vervolging op een manier die onderscheidend is van anderen groepen, mogelijk met uitzondering van Roma en Sinti. De nazi's waren uit op de moord van deze groepen, met inbegrip van kinderen en ouderen. Een woord kan in verschillende bronnen verschillende betekenissen hebben. Zorg ervoor dat woorden nauwkeurig en steeds op dezelfde manier gebruikt worden.
- Geef aan dat 'Holocaust' als term voor veel mensen gevoelig ligt. 'Holocaust' is een uit het Grieks afgeleid woord en betekent 'brandoffer' of 'het brengen van een offer door verbranding'. Het kan ten onrechte suggereren dat de massamoord op de Joden een vorm van martelaarschap is in plaats van het resultaat van een genocide. Daarom gebruiken velen liever het Hebreeuwse woord 'Sjoa' wat 'catastrofe' betekent.
- Wijs leerlingen erop dat zij zogenaamde 'dadertaal' vermijden. Leg bijvoorbeeld duidelijk uit dat '*Endlösung*' of 'Joods vraagstuk' termen zijn die destijds door de daders zijn gecreëerd en gebruikt om hun wereldbeeld te verwoorden. Dit in tegenstelling tot het gebruik van neutrale termen om zonder oordeel te beschrijven wat er is gebeurd. Hetzelfde geldt voor de term 'getto'. Voor de nazi's had dit woord een andere betekenis en werd het anders gebruikt dan hoe het in onze huidige tijd begrepen en toegepast wordt.
- Docenten moeten rekening houden met de manier waarop maatschappelijk en cultureel over de Holocaust wordt gesproken. Dit heeft namelijk invloed op hoe leerlingen die woorden begrijpen. Populaire cultuur en academisch debat kunnen misvattingen over de geschiedenis in stand houden. Consequent, accuraat en nauwkeurig taalgebruik kan vooroordelen helpen ontkrachten.

3.1.3 Besteed ruim aandacht aan dit onderwerp en plaats het in een historisch perspectief

De Holocaust was een reeks met elkaar samenhangende gebeurtenissen die zich door de tijd en over landsgrenzen heen afspeelde in oorlogstijd. De gebeurtenissen maken nog steeds deel uit van de collectieve herinnering van veel Europese landen. Het doel is om leerlingen te leren dat de Holocaust zich in ieder land op verschillende manieren voltrok. Daarnaast speelden verschillende factoren op korte, middellange en lange termijn in de Europese en mondiale geschiedenis een rol in de totstandkoming van de genocide. Door deze factoren in een bredere historische context te plaatsen, zal de genocide beter kunnen worden begrepen.

De omvang van de Holocaust is door wetenschappers uitgebreid onderzocht. Maak gebruik van gezaghebbende en recente academische onderzoeken over de genocide en pas deze toe bij het maken van lesmateriaal en leerplannen.

3.2 LEERACTIVITEITEN EN AANPAK

3.2.1 Creëer een positieve, didactisch doordachte leeromgeving gericht op de doelgroep

Zorg voor een open en veilige leeromgeving waar leerlingen ruimte en tijd krijgen om na te denken. Moedig hen aan om vragen te stellen, hun gedachten en angsten te bespreken en ideeën en meningen te delen.

De geschiedenis van de Holocaust zet jongeren aan om na te denken over allerlei vooronderstellingen die zij wellicht hebben over de samenleving, de toekomst, de beschaving en menselijk gedrag. Leerlingen kunnen zich defensief opstellen, negatieve gevoelens hebben of onwil tonen om dieper in te gaan op de geschiedenis van de naziperiode of de Holocaust. Daarnaast kunnen reacties ook gaan over alternatieve visies en standpunten. Een positieve en veilige leeromgeving is belangrijk om open over deze onderwerpen te kunnen praten.

Door leerlingen zelf te laten ontdekken en door met anderen in gesprek te gaan, krijgen ze een beter begrip van de wereld. Kennisoverdracht is daarvoor niet het meest geschikte middel. Kies voor een leerlinggerichte aanpak. Moedig leerlingen aan om een actieve rol te spelen in hun eigen leerproces.

3.2.2 Sta open voor de achtergrond, de emoties en de zorgen van leerlingen

Klassen zijn vaak heterogeen samengesteld: leerlingen hebben verschillende religieuze, culturele, sociale of etnische achtergronden. Alle leerlingen hebben hun eigen identiteit, vooroordelen, persoonlijke emoties en zorgen. Daarnaast beïnvloeden het publieke debat en actuele politieke kwesties de manier waarop leerlingen over de Holocaust denken. De diversiteit van elke klas en publieke debatten bieden verschillende mogelijkheden om het belang van de Holocaust duidelijk te maken en iedereen bij het onderwerp te betrekken.

Sta open voor de gevoelens en meningen van leerlingen, vooral als het gaat om zaken die hen echt raken. Creëer de mogelijkheid om open in gesprek te gaan over deze onderwerpen. Wees bereid om andere gevallen van genocide, racisme, slavernij, vervolging of kolonialisme in de moderne wereld te onderzoeken. Zorg voor een duidelijk onderscheid tussen de verschillende gebeurtenissen, de oorzaken en de omstandigheden. Bespreek het verschil tussen 'vergelijken met' en 'gelijkstellen aan'.

Sommige leerlingen vinden dat het leed en de vervolging – nu of in het verleden – van groepen waarmee zij zich identificeren onvoldoende worden belicht. Hierdoor kunnen zij minder geneigd zijn om te leren over de vervolging van andere groepen. Zorg ervoor dat leerlingen over al deze kwesties in verschillende contexten kunnen leren. Voorkom dat het ene lijden tegenover het andere lijden wordt geplaatst. (zie 3.5.2).

3.2.3 Denk na over het doel en de redenen bij het gebruik van schriftelijk, visueel en grafisch materiaal

Kies teksten en afbeeldingen met zorg uit. Een juiste benadering en zorgvuldige afweging houdt rekening met zowel de slachtoffers van de Holocaust als met de gevoelens van de leerlingen. Het gebruik van gruwelijke beelden met de intentie om te schokken is vernederend voor de slachtoffers en kan het stereotiepe beeld van Joden als slachtoffers versterken. Beelden kunnen ook ongepast zijn voor mensen die zelf iets ernstigs hebben ervaren of die veel moeite hebben hiernaar te kijken. Leren over de Holocaust kan ook zonder het gebruik van gruwelijke foto's of filmbeelden.

Net als bij het gebruik van terminologie (zie 3.1.2) is het belangrijk je bewust te zijn van materiaalkeuze. De daders hebben veel foto's, films en documenten gemaakt die nuttig kunnen zijn voor educatie, zolang de context benoemd wordt. Bepaal zorgvuldig welk materiaal je wilt gebruiken en wat de educatieve opbrengst zal zijn bij het gebruik van dat materiaal.

3.2.4 Maak de geschiedenis persoonlijk: geen getallen maar persoonlijke verhalen

Geef leerlingen de kans om mensen die door de nazi's zijn vervolgd als individuen te zien. Gebruik methoden om de omvang van de Holocaust en slachtofferaantallen inzichtelijk te maken. Het is lastig om je tot de tragedie van de Holocaust te verhouden wanneer alleen getallen voorgelegd worden. Door steeds te verwijzen naar 'zes miljoen' gaan gemeenschappen en individuen op in een anonieme massa. Nadruk leggen op enorme aantallen zorgt voor afstand en maakt het onpersoonlijk.

Gebruik waar mogelijk *casestudies*, getuigenissen van overlevenden, brieven en dagboeken uit die periode om de menselijke kant te tonen. Persoonlijke verhalen laten leerlingen begrijpen dat een 'getal' staat voor een mens, die voor de Holocaust een leven had met familie en vrienden. Het gaat erom de waardigheid en de menselijkheid van de slachtoffers te behouden.

3.2.5 Onderzoek de ingewikkelde rollen die mensen hadden zonder stereotypen te benadrukken

Door je te richten op de verhalen van individuen, morele dilemma's en gemaakte keuzes, wordt de geschiedenis van de Holocaust meer betekenisvol, directer en interessanter voor leerlingen.

Bied historische bronnen aan en laat leerlingen complexe factoren onderzoeken die het menselijk handelen bepalen. Laat zien welke gevolgen de keuzes van individuen hadden. Bespreek dat het handelen van mensen wordt beïnvloed door maatschappelijke structuren, economie, ideologie, persoonlijke overtuiging en andere beweegredenen. In studies over de Holocaust zijn in de loop van de tijd woorden als 'dader', 'omstander', 'slachtoffer' en 'helper'

gebruikt om de verschillende rollen aan te duiden en te analyseren. Zorg ervoor dat leerlingen begrijpen dat deze rollen achteraf zijn opgelegd en niet direct zijn ontleend uit het verleden. Menselijk gedrag is veranderlijk: iemand die in een bepaalde context 'omstander' wordt genoemd, kan in een andere situatie 'dader' zijn geweest, of 'slachtoffer'.

Zorg ervoor dat er geen stereotypen ontstaan waardoor het lijkt alsof alle helpers heldhaftig, goed en vriendelijk waren, alle omstanders apathisch en alle daders sadistisch. Benadruk vooral dat 'slachtoffers' niet machteloos waren, maar dat ze afhankelijk van hun leeftijd, achtergrond en context met moeilijke en stressvolle situaties moesten omgaan. Ga het gesprek hierover aan.

3.2.6 Zet de daders niet weg als 'onmenselijke monsters'

Onderzoek de motieven van de daders: leerlingen kunnen daarbij gebruikmaken van primaire bronnen, *casestudies* en individuele levensbeschrijvingen om beweegredenen goed te beoordelen. Maatschappelijke structuren, economie, ideologie, vooroordelen, propaganda, xenofobie, ontmenselijking, groepsdruk, criminele psychopathologie en andere beweegredenen zoals angst, macht of hebzucht speelden een rol in de beslissing van mensen om deel te nemen aan de Holocaust of medeplichtig te zijn. Niet om dit gedrag te normaliseren, maar om te begrijpen hoe mensen ervoor kozen te doen wat ze hebben gedaan. Begrijpen is niet hetzelfde als vergoelijken.

De Holocaust was een menselijke gebeurtenis met menselijke oorzaken. Veel daders hebben onvoorstelbare gruwelijkheden begaan, toch waren de meesten van hen geen sadistische psychopaten. Zeggen dat zij 'intens slecht' zijn, is geen afdoende verklaring voor de Holocaust. In plaats daarvan moeten docenten ervoor zorgen dat leerlingen andere en meer uitdagende vragen kunnen stellen. Zoals hoe het mogelijk is dat gewone mensen die zulke wrede daden en moorden begingen, ook tegen vrouwen en kinderen, tegelijkertijd liefdevolle echtgenoten en vaders konden zijn, of toegewijde echtgenotes en moeders.

3.2.7 Wees voorzichtig met nabootsing en rollenspel

Pas op met nabootsing, creatief schrijven of rollenspel waarmee leerlingen direct betrokken lijken te zijn bij de Holocaust. Je ergens mee associëren kan leiden tot valse gelijkstelling of afzwakking. Leerlingen zullen zo'n situatie vergelijken met hun eigen leven.

Organiseer in plaats daarvan activiteiten waarbij je je als 'waarnemer' opstelt. Zo kun je namelijk beter vanuit je eigen situatie naar het verleden kijken. Neem bijvoorbeeld de rol aan van iemand uit een neutraal land die reageert op de gebeurtenissen: bijvoorbeeld een journalist die voor de krant een artikel over de Jodenvervolging schrijft, een bezorgde burger die een politicus schrijft of een campagnevoerder die de publieke opinie wil mobiliseren. Dergelijke activiteiten dragen bij aan een beter leerproces. Ook bieden ze handelingsperspectieven naar aanleiding van gebeurtenissen die nu in de wereld spelen. Docenten kunnen empathie bevorderen door middel van persoonlijke verhalen, *casestudies* en getuigenissen van overlevenden.

Zorg bij een inlevingsopdracht altijd voor nabespreking van de les. Het is erg belangrijk om inzicht te krijgen in de manier waarop leerlingen op dit soort activiteiten reageren en hoe ze deze verwerken.

3.2.8 Stimuleer studie naar lokale, regionale, nationale en mondiale geschiedenis en herinnering

Leg in landen waar de Holocaust heeft plaatsgevonden de nadruk op de specifieke gebeurtenissen in de context van de nationale geschiedenis van die periode. Houd daarbij ook de Europese omvang van de Holocaust in ogenschouw. Deze studie naar lokale, regionale of nationale verhalen kan betrekking hebben op ervaringen van slachtoffers, helpers, daders, collaborateurs, verzetsstrijders en omstanders.

3.2.9 Een interdisciplinaire aanpak draagt bij tot een beter begrip van de Holocaust

De Holocaust laat extremen van menselijk gedrag zien die verschillende delen van de samenleving raken. Hierdoor geldt dat dit onderwerp ook voor docenten in andere vakgebieden relevant is. Een interdisciplinaire aanpak zorgt voor beter begrip van de Holocaust bij leerlingen. De lessen worden verrijkt door het gebruik van verschillende expertises, door de Holocaust vanuit verschillende perspectieven te benaderen en door voort te bouwen op ideeën en kennis uit verschillende vakgebieden.

Leren over de Holocaust binnen het vak geschiedenis kan krachtige emoties oproepen. Met poëzie, beeldende kunst en muziek kunnen leerlingen zich creatief en verbeeldingsvol uitdrukken. De Holocaust roept belangrijke morele, theologische en ethische vragen op die leerlingen kunnen onderzoeken tijdens levensbeschouwing, godsdienstonderwijs, maatschappijleer of burgerschapsvorming. Nationale en internationale lesprojecten en -programma's zorgen ervoor dat leerlingen kunnen samenwerken met leeftijdsgenoten uit binnen- en buitenland. Deze lessen dragen bij tot een beter begrip van de lokale, regionale en wereldwijde dimensies van de geschiedenis van de Holocaust.

Dit vraagt dialoog en samenwerking tussen docenten van verschillende vakgebieden en uit verschillende gebieden om duidelijke leerdoelen en activiteiten te formuleren. Digitale leerplatforms en communicatiemiddelen kunnen leeractiviteiten in verschillende vakken en op diverse plekken ondersteunen.

3.3 KRITISCH DENKEN EN ZELFREFLECTIE

3.3.1 Geef aan dat de Holocaust niet onvermijdelijk was

Het feit dat een historische gebeurtenis heeft plaatsgevonden en gedocumenteerd is, wil niet zeggen dat de gebeurtenis voorbestemd was. De Holocaust vond plaats omdat mensen, groepen en landen ervoor kozen om te handelen of juist niet te handelen. Door je op die keuzes te richten krijg je inzicht in de geschiedenis en de menselijke aard en kan je leerlingen beter helpen om kritisch over het onderwerp na te denken.

3.3.2 Bespreek hoe ingewikkeld geschiedenis is

Gebeurtenissen zoals de Holocaust roepen vaak ingewikkelde vragen op waarop geen makkelijke antwoorden bestaan. De wens om 'lessen te leren' uit de Holocaust kan leiden tot te simpele conclusies over goed en kwaad. Zeggen dat de Holocaust is ontstaan omdat mensen niet de juiste morele keuzes maakten, leidt tot een oppervlakkige lezing van de geschiedenis. De Holocaust roept vragen op over de aard van individuele keuzes, het 'probleem van het kwaad' en de manier waarop mensen in het reine kunnen komen met het verleden.

Geef leerlingen de kans om de Holocaust diepgaand te bestuderen en laat hen de vragen stellen uit het hoofdstuk *Wat leren (over de Holocaust)?* Hierin komen de dilemma's van slachtoffers, helpers, daders en omstanders aan bod.

Bespreek met leerlingen ook het veranderende karakter van historische 'antwoorden' door het feit dat er bronmateriaal bijkomt of verloren gaat. Onderzoek naar de Holocaust moet leiden tot begrip in plaats van het geven van vaststaande antwoorden.

Tot slot: hoewel herdenking en educatie los van elkaar staan, kunnen herdenkingen een waardevolle manier zijn om ruimte te bieden aan de emotionele behoeften van leerlingen na het verrichten van dit soort ingewikkeld onderzoek.

3.3.3 Ondersteun de ontwikkeling van historisch bewustzijn van leerlingen door onderzoek naar interpretaties en herdenken van de Holocaust

- **Moedig leerlingen aan tot kritische analyse van verklaringen voor de Holocaust**

Onderwijs en begrip van het verleden worden altijd beïnvloed door een bredere culturele context. De weergave van de Holocaust in speelfilms, massamedia, documentaires, kunst, theater, romans, gedenkplaatsen en musea beïnvloedt onze collectieve herinnering. Elke interpretatie of voorstelling ontstaat binnen bepaalde omstandigheden die net zoveel kunnen zeggen over het moment waarop en de plaats waar ze ontstonden, als over de gebeurtenissen die ze weergeven.

Leerlingen kunnen nadenken over hoe en waarom zulke interpretaties en voorstellingen van het verleden ontstaan, over gekozen bewijsmateriaal of onderbouwing en over de bedoelingen van de makers. Help leerlingen te begrijpen dat, hoewel een gezond historisch debat soms mogelijk is, niet alle interpretaties even geldig zijn.

- **Nodig leerlingen uit om deel te nemen aan en na te denken over nationale en lokale herdenkingstradities**

(Holocaust) herdenkingen bieden kansen voor intergenerationele overdracht. Ze bieden mogelijkheden voor discussies onder familieleden over verwante hedendaagse kwesties en dragen bij aan andere vormen van gemeenschapsleren.

Leren over de Holocaust kan ook plaatsvinden buiten het klaslokaal, bijvoorbeeld bij een herdenking. Ook herdenkingen zelf kunnen het onderwerp van onderzoek en onderwijs zijn. Laat leerlingen nadenken over hoe culturele invloeden de collectieve herinnering en het herdenken vormgeven. Laat hen reflecteren op hoe hun eigen gemeenschap kijkt naar het verleden en hoe elke groep weer iets anders uit de geschiedenis haalt. Of laat hen nadenken over hoe hun eigen land gevoelige aspecten van de nationale geschiedenis durft te bespreken en hoe herdenkingen in hun land verschillen van herdenkingen in andere landen.

- **Creëer de mogelijkheid om na te denken over de rol van de geschiedenis voor de vorming van betekenis en identiteit in het heden**

‘Historisch besef’ houdt in dat elk verhaal over gebeurtenissen in het verleden beïnvloed wordt door de context waarin het is ontstaan. De manier waarop wij het verleden begrijpen is van invloed op het heden en creëert verwachtingen voor de toekomst.

‘De collectieve herinnering’ is een verzameling herinneringen die groepen mensen gemeenschappelijk hebben en van generatie op generatie doorgeven. Deze herinneringen weerspiegelen de maatschappelijke waarden. De collectieve herinnering komt tot uiting in nationale herdenkingen, in musea en monumenten en andere soorten nationale verhalen. Leerlingen kunnen onderzoeken hoe zij deel uitmaken van deze collectieve herinnering tijdens een bezoek aan openbare instellingen en door deel uit te maken van sociale contexten zoals school, media en familie.

Leerlingen kunnen vragen stellen als zij verschillende historische verhalen over de Holocaust tegenkomen, zoals:

1. Waarom verschillen deze verhalen op belangrijke punten?
2. Welke elementen zijn aanwezig of juist afwezig in de verschillende verhalen over de Holocaust?
3. Waarom zijn er accentverschillen tussen de verschillende verhalen?

Leerlingen ontwikkelen hun historisch bewustzijn door te begrijpen hoe de huidige culturele en politieke contexten en identiteiten ons begrip van het verleden beïnvloeden.

3.3.4 Laat Joden zien buiten de context van de Holocaust

Joden kennen een lange geschiedenis en hebben een rijke cultuur. Zorg ervoor dat Joodse ervaringen tijdens de Holocaust in een historische context worden geplaatst door het leven voor en na de Holocaust te tonen. Laat leerlingen Joden zien als meer dan ontmenselijkte en vernederde slachtoffers van de nazivervolging (zie 2.4.2). Zorg ervoor dat leerlingen het enorme verlies voor de hedendaagse wereldcultuur als gevolg van de verwoesting van de rijke en levendige Joodse gemeenschappen in Europa inzien.

3.3.5 Praat het verdraaien en ontkennen van het verleden niet goed

Volledige ontkenning van de Holocaust is misschien zeldzaam, maar verdraaiing komt wel vaak voor. Zowel het verdraaien als ontkennen ondermijnt kritisch denken, negeert historisch bewijs en ontkent een op feiten gebaseerd begrip van de geschiedenis.

Holocaustontkenning – door IHRA gedefinieerd als “het ontkennen van de genocide op het Joodse volk als geheel gepleegd door nationaalsocialistisch Duitsland en haar medestanders en handlangers gedurende de Tweede Wereldoorlog (de Holocaust), en verder de omvang, de gebruikte methodes (bv. gaskamers) en het feit dat de genocide opzettelijk werd.” komt vaak voort uit ideologie. Het is dan onderdeel van een samenzweringstheorie en maakt deel uit van modern antisemitisme. Het samenzweringselement in de ontkenning van de Holocaust zit in de bewering dat Joden de Holocaust overdrijven of zelfs verzinnen. Zij zouden het zien als een historische gebeurtenis om financieel voordeel, invloed of macht te krijgen. Ontkenners proberen twijfel te zaaien door opzettelijke vervorming en een verkeerde voorstelling van het historisch bewijs. Voer geen vals debat waardoor ontkenners zich gelegitimeerd zien. Let erop dat je geen platform biedt aan ideologisch gemotiveerde ontkenners. Behandel de ontkenning van de Holocaust niet als een rechtsgeldig historisch argument en probeer de positie van de ontkenners niet te ontcrachten in een normaal historisch debat of met rationele argumenten.

Net als veel andere samenzweringstheorieën kan Holocaustontkenning ook de interesse en nieuwsgierigheid wekken van leerlingen. Deze theorieën trekken namelijk algemeen aanvaarde standpunten in twijfel. Kritische vragen over de Holocaust zijn in dit geval niet noodzakelijkerwijs gebaseerd op ideologische overtuiging, maar worden soms gemotiveerd als een poging om gevestigde standpunten te betwisten en reacties van leraren of andere autoriteiten uit te lokken. Probeer in dit geval te achterhalen wat de motivatie is voor opmerkingen die neigen naar ontkenning, hetzij in een klassikale discussie, hetzij in een een-op-een-gesprek.

Holocaustverdraaiing - “het beschuldigen van het Joodse volk, of de staat Israël, van het verzinnen of overdrijven van de Holocaust” - kent verschillende oorzaken. Het omvat onder andere het minimaliseren van de misdadigheid en de gevolgen van de Holocaust en de verdoezeling van de verantwoordelijkheid van nazi-Duitsland voor de Holocaust door andere staten of groepen de schuld te geven. Dit geldt ook voor ontkenning en verdraaiing met betrekking tot de genocide op Roma en Sinti. Deze groep slachtoffers wordt vaak als crimineel afgeschilderd en zou bijgevolg terecht vervolgd zijn.

Door te verwijzen naar historische feiten uit primaire bronnen en onderzoeksliteratuur kan verdraaiing worden voorkomen. Achterhalen waar leerlingen bepaalde desinformatie vandaan halen en begrip tonen waarom ze deze als waar beschouwen kan helpen bij de formulering van een gepaste reactie door docenten en bij het vinden van een strategie om in de klas met verdraaiingen om te gaan.

Verdiepend onderzoek naar de verdraaiing en ontkenning van de Holocaust kan en moet los worden gezien van de geschiedenis van de Holocaust. Het kan relevant zijn om apart aandacht te besteden aan hoe vormen van antisemitisme zich in de loop van de tijd hebben ontwikkeld. Het kan ook dienen als project bij opleidingen zoals mediastudies waarin verdraaiing door groepen voor politieke, sociale of economische doeleinden wordt onderzocht. Gebruik de [IHRA Working Definition of Holocaust Denial and Distortion](#).

3.4 BRONNEN EN MIDDELEN VOOR EFFECTIEVE LESSEN

3.4.1 Geef leerlingen toegang tot primaire bronnen

Geef leerlingen de kans om het oorspronkelijke bronmateriaal kritisch te analyseren. Laat ze hun analyse, interpretatie en oordeel baseren op een juiste lezing van het historische materiaal.

Daders, slachtoffers, helpers en omstanders zijn te herkennen in oorspronkelijke brieven, dagboeken, kranten, toespraken, kunstwerken, opdrachten en officiële documenten van die tijd. Origineel bronmateriaal is heel belangrijk om de motivatie, gedachten, gevoelens en handelingen van mensen te onderzoeken. Het helpt bij het begrijpen van bepaalde keuzes van mensen en biedt inzicht in hoe gebeurtenissen plaatsvonden.

3.4.2 Ooggetuigenverhalen als verbinding met het verleden

Verklaringen van ooggetuigen helpen leerlingen te begrijpen hoe gebeurtenissen individuele mensen hebben beïnvloed. Het lezen van getuigenissen over gebeurtenissen biedt de mogelijkheid om feiten en meningen uit elkaar te halen. Leerlingen krijgen zo de gelegenheid na te denken over de aard van herinneringen.

In sommige landen zijn nog steeds mensen in leven, die de Holocaust hebben meegemaakt. Benader een overlevende en nodig die persoon, indien mogelijk, uit voor een gesprek. Een dergelijke les is een heel bijzondere en leerzame ervaring. Andere mensen die direct betrokken waren bij de Holocaust of die zelf getuige waren van de gebeurtenissen (helpers, bevrijders en anderen) hebben eveneens indrukwekkende verhalen te vertellen. Door historische gebeurtenissen uit eerste hand te horen krijg je een heel bijzonder inzicht in de geschiedenis, zoals je dat niet krijgt uit andere bronnen.

Als je een overlevende of getuige uitnodigt in de klas, zorg dan voor een goede voorbereiding van het gesprek. Met een voor- en nagesprek benut je alle mogelijkheden voor een positieve dialoog met de gast. Zorg dat de groep goed op de hoogte is van de historische gebeurtenissen, bijvoorbeeld door extra lesmaterialen. Bedenk dat de ontmoeting met getuigen slechts één middel is om historische kennis over te dragen. Verdiep je vooraf in het levensverhaal van de persoon, zodat je voldoende context hebt voor een respectvol en open gesprek. Zorg ervoor dat de groep beseft dat het voor de gast nog steeds pijnlijk kan zijn om over ervaringen te vertellen ook al vonden de gebeurtenissen lang geleden plaats. Laat de groep ook vragen stellen over het leven van de gast voor en na de Holocaust.

Videogetuigenissen bieden een goed alternatief, omdat het aantal overlevenden en getuigen dat in staat is om zijn verhaal aan een breder publiek te vertellen afneemt. Bij het gebruik van videogetuigenissen moeten de lessen gericht zijn op het creëren van meer begrip. Het is niet bedoeld als weergave van historische gebeurtenissen. Gebruik zorgvuldig gekozen fragmenten van getuigenissen om te voldoen aan de pedagogische doelstellingen van de les. Gebruik vooral getuigenissen die de leerlingen kunnen onderzoeken vanuit waarneming en gevoel. Zorg altijd voor voldoende context van de getuigenis, inclusief historische context.

Leerlingen kunnen onderzoek doen naar de verstreken tijd tussen de historische gebeurtenis en het moment van de opname van de getuigenis. Laat hen nadenken over hoe het gesprek is afgenomen, over hoe het denken over geschiedenis en collectieve herinnering verandert en welk effect de veranderende omstandigheden van de spreker hebben op de getuigenis. Het artikel [“Lesgeven over de Holocaust zonder de bijdrage van overlevenden”](#) van IHRA bevat meer gedetailleerde aanbevelingen.

3.4.3 Mogelijkheden en beperkingen van het lesmateriaal

Beoordeel de historische nauwkeurigheid van het lesmateriaal en contextualiseer argumenten en bewijs. Gebruik persoonlijke verhalen, waar mogelijk met verwijzing naar de lokale context. Dagboeken, brieven, foto's en ander bronmateriaal van slachtoffers en overlevenden helpen om de lessen te verlevendigen. Gebruik voorbeelden die negatieve stereotypen van de verschillende groepen slachtoffers die in de samenleving of in de klas aanwezig zijn, tegen te gaan. Laat leerlingen praten over de inhoud en de kernpunten van het lesmateriaal om hun kritisch denken te ontwikkelen.

Veel bronmaterialen gerelateerd aan de Holocaust zijn door de nazi's gemaakt; of het nu gaat om geschreven documenten, foto's of filmmateriaal. Het gebruik van nazipropaganda of het tonen van gruwelijke foto's of beelden kan negatieve opvattingen over de slachtoffers versterken en hen opnieuw vernederen en ontmenselijken.

Houd ook rekening met de cognitieve en emotionele ontwikkeling van de leerlingen. Zorg ervoor dat de afbeeldingen en teksten geschikt zijn en de leerlingen goed voorbereid op het emotionele effect ervan. Geef leerlingen de ruimte om na te denken en hun reacties te bespreken.

3.4.4 Gebruik van fictieve en ingebeelde bronnen

Literatuur en speelfilms over de Holocaust kunnen nooit een vervanging zijn van gedegen onderzoek naar de historische gebeurtenissen, maar ze laten wel een persoonlijke benadering zien en geven specifieke inzichten in de aard en de gevolgen van de vervolging. Artistieke werken over de Holocaust met een hoge esthetische waarde zorgen voor empathie en begrip. Vaak ligt de focus dan op de individuele ervaring van de slachtoffers, wat het makkelijker maakt om de gebeurtenissen te begrijpen. Maar dit bereik je alleen als de taal en samenstelling van de bronnen niet te sentimenteel of kitscherig zijn.

Bij het gebruik van fictieve bronnen moeten de specifieke gebeurtenissen, feiten en omstandigheden van de Holocaust gerespecteerd worden zonder verdraaiingen of veranderingen. Dit geldt ook voor films die gebaseerd zijn op biografische literatuur of memoires die het onder het mom van 'gebaseerd op een waargebeurd verhaal' niet zo nauw nemen met de feiten.

Maar fictieve en fantasierijke bronnen kunnen ook:

- Kritisch denken over historische verhalen en het historisch bewustzijn bevorderen.
- Interdisciplinair leren over de Holocaust mogelijk maken.
- Leerlingen helpen discriminatie en racisme te herkennen.

Bovendien biedt fictie jongeren een 'gecontroleerde' versie van het verleden. Fictie kan gebeurtenissen op een historisch verantwoorde manier en passend bij hun leeftijd tonen. Illustraties zijn voor jongeren ook een goede visuele prikkel.

De uitdaging voor docenten is om fictieve bronnen te vinden die voldoen aan de bovenstaande criteria. Hiervoor is voldoende historische kennis nodig om onjuiste informatie of vervorming (fictie) te kunnen onderscheiden van nauwkeurige en realistische historische feiten (waarheid). Fictieve bronnen zijn een aanvulling op, niet een vervanging van feitelijk archiefmateriaal. Geschiedenisdocenten kunnen andere collega's ondersteunen in hun zoektocht naar geschikte informatieve teksten en historische vraagstukken ter ondersteuning van fictieve bronnen.

Elke docent heeft de verantwoordelijkheid om te zorgen voor juiste informatie over de Holocaust. Daarom is het gebruik van sommige fictieve bronnen, ondanks hun bekendheid, aantrekkingskracht of beschikbaarheid, problematisch. Gebruik deze niet.

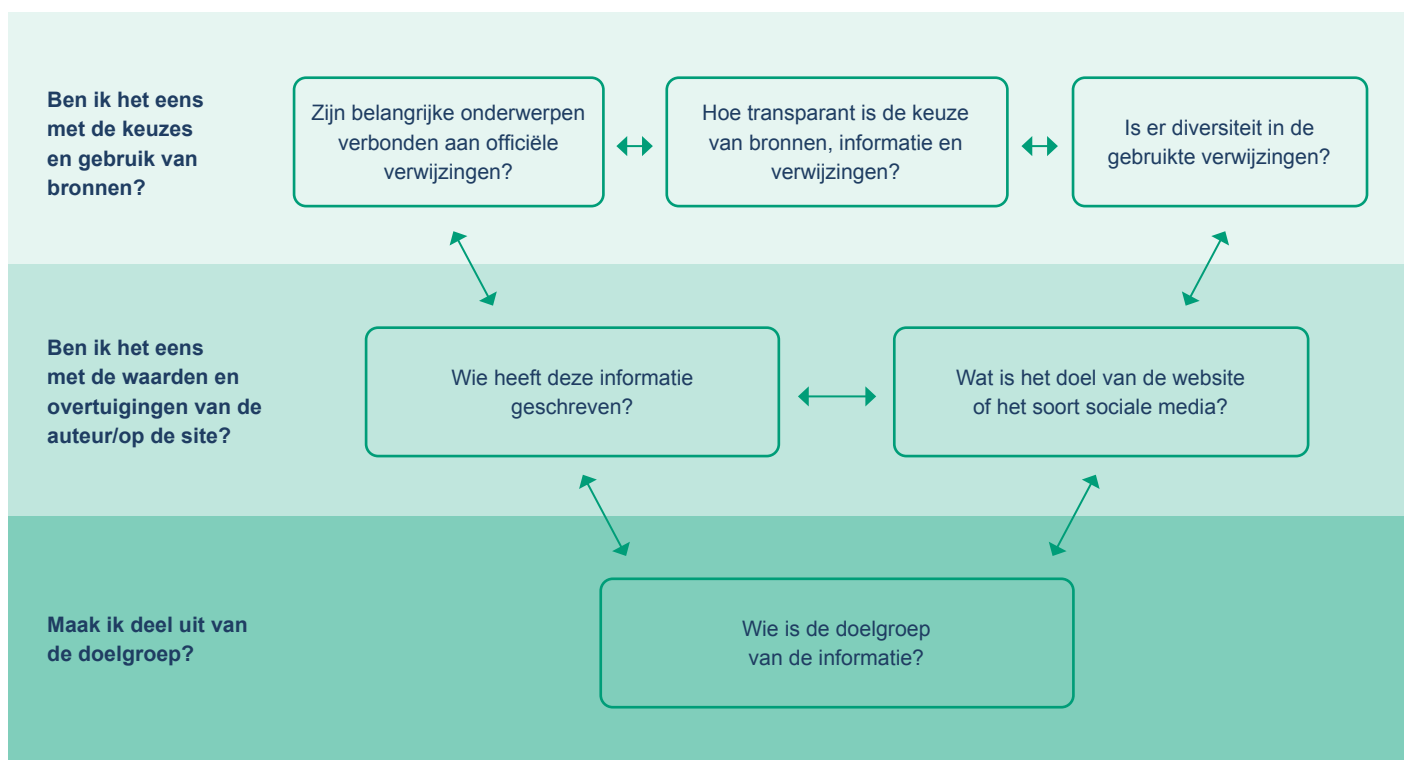
De roman en de film *The Boy in the Striped Pyjamas* worden vaak gebruikt op Engelstalige scholen. Het verhaal zal zeker de interesse van de leerlingen wekken, maar de details en vertelling van zowel het boek als de film zijn historisch niet correct en creëren een valse indruk van de slachtoffers, daders en de belangrijkste concentratiekampen. Voor leerlingen die al een zekere voorkennis hebben, kan een vergelijking tussen de voorstelling van de feiten in de film en historische bronnen als basis dienen voor de verdere ontwikkeling van kritisch onderzoek. Echter, bij leerlingen met weinig of geen voorkennis is de kans groot dat ze een vertekend beeld krijgen van de Holocaust, dat misschien nooit meer weggaat.

3.4.5 Kritisch omgaan met internetbronnen

Internet is een onmisbare mediabron die kennis, perceptie en meningen beïnvloedt. Hoewel het een waardevol instrument is voor onderwijs en onderzoek, moeten docenten en leerlingen voorzichtig en kritisch zijn in het gebruik van websites en sociale media. De beste strategie is om gezaghebbende sites aan te bevelen die met deze *Aanbevelingen* in het achterhoofd zijn gecontroleerd. Gebruik de [IHRA International Directory of Holocaust Organizations](#) om nuttige sites te vinden voor onderzoek. Het IHRA overzicht "[Roma Genocide: Overview of international organizations working on historical and contemporary issues](#)" geeft veel informatie voor onderzoek naar de genocide op Roma en Sinti.

Het is belangrijk om alle informatiebronnen kritisch te bekijken. Leerlingen moeten begrijpen hoe belangrijk het is om rekening te houden met de context waarin de informatie is geschreven en instrumenten en instructies krijgen om bronnen kritisch te beoordelen. Stimuleer leerlingen om vragen te stellen volgens het onderstaande schema:

Kritisch beoordelen van bronnen

Figuur 3. Voorbeeldvragen voor de beoordeling van internetbronnen

Een ander belangrijk element bij het kritisch beoordelen van internetbronnen is de bespreking van de oorsprong, de echtheid en het doel van beeldmateriaal zoals foto's en film. We kunnen niet zomaar aannemen dat alles juist is. Jongeren moeten zich ervan bewust zijn dat sommige websites en socialemediakanalen zijn opgezet door Holocaustontkenners, antisemieten of racisten met het uitdrukkelijke doel om te misleiden en verkeerde informatie te verspreiden. Het is belangrijk dat zij leren onderzoeken wie de bron beheert en welke personen er informatie op plaatsen of erop reageren.

Het kan ook nuttig zijn om verschillende categorieën van sociale media te herkennen en te bespreken hoe ze werken, wie de doelgroep ervan is en waarom mensen ze gebruiken. Onder sociale media vallen:

Figuur 4. Enkele voorbeelden van sociale media

Laat leerlingen ook de populariteit en de verspreiding van bepaalde sites of apps volgen. Dat kan namelijk snel en sterk veranderen. Je bewust zijn (binnen professionele grenzen) van hoe je leerlingen met sociale media omgaan is een belangrijk onderdeel van hedendaags onderwijs.

3.5 VERLEDEN EN HEDEN VERBINDEN: DE HOLOCAUST, GENOCIDES EN MENSENRECHTENSCHENDINGEN

3.5.1 Dimensies van mensenrechteneducatie en de relatie met lesgeven en leren over de Holocaust

De universele verklaring van de Verenigde Naties over mensenrechtenonderwijs en vorming (2011) definieert drie dimensies van mensenrechteneducatie. Deze dimensies en hoe ze te verbinden aan lesgeven en leren over de Holocaust zijn hieronder weergegeven in figuur 5.

<p>Dimensie 1</p>	<p>Lesgeven over mensenrechten: het begrijpen van normen en beginselen van mensenrechten.</p>	<p>De gevolgen van de Holocaust voor de formulering, en verankering van mensenrechten, met name in de Verklaring van de Rechten van de Mens en het Genocideverdrag van de Verenigde Naties.</p>
<p>Dimensie 2</p>	<p>Lesgeven door middel van mensenrechten: het gebruik van methoden die gebaseerd zijn op de principes van mensenrechten.</p>	<p>Het gebruik van activerende lesmethodes waarin de leerling centraal staat, die handvatten bieden en tot ontdekkingen kunnen leiden, op een manier die de rechten van de leerlingen en de docenten respecteert, naleeft en versterkt.</p>
<p>Dimensie 3</p>	<p>Lesgeven voor mensenrechten: leerlingen in staat stellen de mensenrechtenbeginselen toe te passen.</p>	<p>Onderwijs over de Holocaust kan mechanismen en processen illustreren van mensenrechtenschendingen die zijn ontaard in grootschalig en gericht geweld zoals genocide. De gebeurtenissen van de Holocaust kunnen ook geanalyseerd worden vanuit genocidepreventie of democratisch burgerschap.</p>

Figuur 5. Dimensies van mensenrechteneducatie toegepast op lesgeven en leren over de Holocaust

3.5.2 Belangrijke uitgangspunten bij het verbinden van onderwijs over de Holocaust met mensenrechteneducatie

Hoewel lesgeven en leren over de Holocaust een krachtig en toegankelijk middel is bij mensenrechteneducatie, zijn er de volgende aandachtspunten:

- a) Alle suggesties in deze *Aanbevelingen* over de juistheid en nauwkeurigheid van taal en discours en het gebruik van leerlinggerichte methoden zijn van toepassing op lessen die elementen van mensenrechteneducatie bevatten.
- b) Er moet onderscheid gemaakt worden tussen het unieke karakter van de Holocaust en andere mensenrechtenschendingen. Vergelijken moet zorgvuldig gebeuren. Het vergelijken van gebeurtenissen vereist gedetailleerde kennis van elk aspect dat wordt vergeleken. Anders bestaat het risico dat de vergelijking niet overeenkomt met de geschiedenis. Dit staat een goed begrip in de weg en belemmert kritisch denken en degelijke analyse. Docenten moeten eerlijk en duidelijk zijn over hun mate van deskundigheid over de Holocaust en over eventuele bijkomende gebeurtenissen die worden onderzocht.
- c) Maak duidelijk onderscheid tussen de Holocaust en de lessen die uit de Holocaust te leren zijn. Het verleden is op een bepaalde manier en om bepaalde redenen gebeurd; een te simpele weergave van historische feiten of bredere concepten om bepaalde 'lessen' te benadrukken dient noch de leerlingen, noch de docenten. Voorzichtigheid is geboden bij het opleggen van eigentijdse kennis of waarden aan mensen die het verleden hebben meegemaakt. De oorspronkelijke bronnen en de vermenselijking van de slachtoffers moeten de verschillen en overeenkomsten tussen de verschillende gebeurtenissen benadrukken.

- d) Docenten moeten een duidelijk onderscheid maken tussen de daders van toen en de hedendaagse samenleving. Vermijd veroordelingen op basis van het 'nationale karakter'. Belangrijk om te onderzoeken zijn de uiteenlopende reacties van de Duitse bevolking op het nazibeleid – steun, samenwerking, ontevredenheid, apathie, actief verzet enzovoort. Hetzelfde geldt bij onderzoek naar collaboratie. Gebruik geen analyses over gedrag van toen om een verklaring te geven voor het gedrag van nu.
- e) De vergelijking van genocides of mensenrechtenschendingen mag niet leiden tot verschillende gradaties van lijden, niet in het verleden en ook niet in het heden. Het lijden van de slachtoffers van de nazi's en hun collaborateurs was ernstig en echt. Gebruik dit niet om medeleven op te wekken in het heden. Ook het lijden dat mensen in andere contexten ervaren, verdient erkenning. De motieven, het beleid en de procedures voor het scheppen van voorwaarden waarin discriminatie, economische uitbuiting, vervolging en moord konden plaatsvinden, zijn vaak gevarieerd en complex – zowel in het verleden als in het heden. De slachtoffers hebben recht op een oprecht begrip van hun lijden gebaseerd op hun specifieke voorwaarden en niet relatief ten opzichte van anderen.

Bedenk vooral dat lesgeven en leren over de Holocaust een afzonderlijk vakgebied is. Een zorgvuldige toepassing van verschillende invalshoeken is heel nuttig bij het centraal stellen van mensenrechten tijdens lessen over de Holocaust. Tegelijkertijd moeten docenten erop toezien dat zij de historische context niet verzachten en dat zij de gebeurtenissen juist weergeven.

LIJST VAN SLEUTELBEGRIPPEN

Anti-judaïsme: haat en minachting voor **Joden** op basis van religieuze vooroordelen.

Antisemitisme: in de niet-bindende [Werkdefinitie van antisemitisme](#) van IHRA staat: “**Antisemitisme is een bepaalde perceptie van Joden die tot uiting kan komen als een gevoel van haat jegens Joden. Retorische en fysieke uitingen van antisemitisme zijn gericht tegen Joodse of niet-Joodse personen en/of hun eigendom en tegen instellingen en religieuze voorzieningen van de Joodse gemeenschap**”. Deze definitie omvat elf voorbeelden van manieren waarop antisemitisme vandaag voorkomt. In de periode voor en tijdens de Holocaust richtten de nazi's en anderen zich op Joden door middel van verschillende vormen van antisemitisme. De gevolgen van dergelijk antisemitisme escaleerden van sociale vooroordelen tot wettelijke beperkingen, massale opsluiting, gettovorming, deportatie en moord.

Antiziganisme: racisme tegen mensen die als 'zigeuners' worden beschouwd, hoewel de belangrijkste doelwitten meestal Roma en Sinti zijn.

Bevrijders: personen die hebben deelgenomen aan de vrijlating en verlichting van het lijden van degenen die door de nazi's en hun collaborateurs gevangen werden gehouden of die gedwongen werden onder te duiken. De term wordt met name gebruikt voor de soldaten, artsen en religieuze functionarissen die in 1944–1945 de concentratiekampen hebben bevrijd.

Collaborateurs: niet-Duitse regimes en personen die met de nazi's hebben samengewerkt en hun beleid actief hebben ondersteund en acties hebben uitgevoerd op bevel van de nazi's en op eigen initiatief.

Concentratiekampen: instellingen die in nazi-Duitsland werden opgericht om politieke vijanden en tegenstanders op te sluiten. De kampen, die vaak in voorsteden van grote steden lagen, waren een zeer zichtbare aanwijzing voor de bereidheid van het naziregime om geweld en terreur te gebruiken. Gevangenen in concentratiekampen werden in onmenselijke omstandigheden vastgehouden en onderworpen aan martelingen, uithongering en in bepaalde kampen ook medische experimenten. Na de uitbraak van de Tweede Wereldoorlog breidden de Duitse autoriteiten hun netwerk van concentratiekampen uit. Tegen het einde van de oorlog omvatte dit netwerk ook werkkampen die bedoeld waren voor dwangarbeid, doorgangskampen om grote aantallen slachtoffers te verzamelen voor deportatie, en kampen van het type van vóór 1939. De vernietigingskampen werden eind 1941/begin 1942 opgezet en waren specifiek gericht op massamoord.

Daders: personen die daden van vervolging en moord hebben gepland, georganiseerd, actief hebben bevorderd en/of uitgevoerd.

Einsatzgruppen: mobiele moordeenheden van de Sicherheitspolizei/Veiligheidspolitie en de Sicherheitsdienst/Inlichtingendienst van de SS. Na de Duitse invasie van de Sovjet-Unie in 1941 begonnen deze eenheden – gesteund door ordediensten en lokale collaborateurs – systematisch Joden te doden door hen dood te schieten en gebruik te maken van gaswagens.

Getto: wijk waar Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog onder dwang werden afgezonderd van de samenleving. De meeste getto's bevonden zich in Centraal- en Oost-Europa, maar een paar zijn tussen 1939 en 1941 ingesteld in gebieden die rechtstreeks door het Derde Rijk waren geannexeerd.

Genocide: in artikel 2 van het Verdrag inzake de voorkoming en de bestraffing van genocide (1948) wordt genocide gedefinieerd als “een van de volgende handelingen gepleegd met de bedoeling om een nationale, etnische, godsdienstige groep, dan wel een groep behorende tot een bepaald ras, geheel of gedeeltelijk als zodanig te vernietigen:

- (a) het doden van leden van de groep;
- (b) het toebrengen van ernstig lichamelijk of geestelijk letsel aan de leden van de groep;
- (c) het opzettelijk aan de groep opleggen van levensvoorwaarden die gericht zijn op haar gehele of gedeeltelijke lichamelijke vernietiging;
- (d) het nemen van maatregelen, bedoeld om geboorten binnen de groep te voorkomen;
- (e) het gewelddadig overbrengen van kinderen van de groep naar een andere groep.”

De Algemene Vergadering van de Verenigde Naties heeft het verdrag op 9 december 1948 aangenomen. Het verdrag is op 12 januari 1951 in werking getreden, waardoor de definitie van genocide wettelijk toepassing heeft gekregen. Om verschillende redenen hebben wetenschappers verschillende definities voorgesteld.

Helpers: personen die op verschillende manieren slachtoffers van de nazi's hebben geholpen met de bedoeling hun leven te redden. Helpers van Joden die zonder egoïstische motieven hebben geholpen, worden vaak “Rechtvaardigen (onder de volkeren)” genoemd, een titel die door Yad Vashem, het Israëliëse Holocaustmuseum en -herdenkingsmonument, is toegekend op basis van analyse van getuigenissen en documenten om te bevestigen dat de redding werd uitgevoerd voor altruïstische doeleinden in plaats van voor persoonlijk gewin.

Holocaust: de door de staat gestuurde, systematische vervolging van en moord op Joden door nazi-Duitsland en zijn collaborateurs tussen 1933 en 1945.

Holocaustontkenning: in de niet-bindende [Werkdefinitie van Holocaustontkenning en – verdraaiing](#) van IHRA staat: “Holocaustontkenning is discours en propaganda die de historische realiteit en de omvang van de uitroeiing van de Joden door de nazi's en hun collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog, bekend als de Holocaust of Sjoa, ontkennen. Holocaustontkenning verwijst specifiek naar elke poging om te beweren dat de Sjoa niet heeft plaatsgevonden. Holocaustontkenning is het ontkennen van de genocide op het Joodse volk als geheel gepleegd door nationaalsocialistisch Duitsland en haar medestanders en handlangers gedurende de Tweede Wereldoorlog (de Holocaust), en verder de omvang, de gebruikte methodes (bv. gaskamers) en het feit dat de genocide opzettelijk werd uitgevoerd.

Holocaustverdraaiing: de niet-bindende [Werkdefinitie van Holocaustontkenning en – verdraaiing](#) verwijst naar een aantal voorbeelden van pogingen om de feitelijkheid van de Holocaust in twijfel te trekken. Deze omvatten (maar zijn niet beperkt tot) een grove minimalisering van het aantal slachtoffers van de Holocaust, pogingen om Joden de schuld te geven van het veroorzaken van hun eigen genocide en verklaringen die de Holocaust als een positieve historische gebeurtenis bestempelen.

Joden: het orthodoxe en het reformatorische Jodendom definiëren een Jood als een persoon wiens moeder Joods is/was of een persoon die zich tot het Jodendom heeft bekeerd; het liberale Jodendom omvat bovendien een persoon die een Joodse vader heeft. De nazi's definieerden Joden als personen met drie of vier Joodse grootouders, ongeacht de geloofsovertuiging of godsdienst van personen of hun voorouders. Ook moet worden opgemerkt dat de rassenwetten op verschillende tijdstippen en op verschillende manieren werden toegepast op verschillende plaatsen die door de **nazi's** en hun collaborators

werden bezet en beheerst. Om de definities nog ingewikkelder te maken, waren er ook mensen die in Duitsland woonden en die volgens de Neurenberger wetten noch als Duits noch als Jood werden gedefinieerd, oftewel als mensen die slechts een of twee grootouders hadden die in de Joodse geloofsgemeenschap waren geboren. Deze mensen van 'gemengde afkomst' stonden bekend als 'Mischlinge' (kinderen van Joodse vader en niet-Joodse moeder). Zij genoten dezelfde rechten als de 'raciale' Duitse bevolking, maar deze rechten werden door latere wetgeving voortdurend ingeperkt.

Mensenrechten: rechten die inherent zijn aan alle mensen, ongeacht ras, geslacht, nationaliteit, etniciteit, taal, religie of andere status. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, op 10 december 1948 uitgevaardigd door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, maakte van de mensenrechten een belangrijk onderdeel van het internationale recht.

Mensenrechten zijn echter niet alleen in de twintigste eeuw opgesteld, maar zijn te vinden in wetgeving en religieuze codes die de individualiteit en waardigheid van de mens benadrukken en die teruggaan tot de oudheid. Sinds de Verklaring van de rechten van de mens en van de burger, opgesteld in 1789 tijdens de Franse Revolutie, zijn mensenrechten een onmisbaar onderdeel van democratische ideeën en instellingen in Europa.

Misdaden tegen de menselijkheid: de definitie in artikel 6 van het Handvest van Neurenberg is aangescherpt en aangevuld met het Statuut van Rome van het Internationaal Strafhof, dat in 1998 door de Verenigde Naties is aangenomen. Volgens artikel 7 worden moord, uitroeiing, slavernij, deportatie of gedwongen verplaatsing van de bevolking, gevangenschap in strijd met fundamentele regels van internationaal recht, marteling, verkrachting en andere ernstige daden waardoor opzettelijk ernstig lijden of ernstig lichamelijk letsel of schade aan de geestelijke of lichamelijke gezondheid wordt veroorzaakt, beschouwd als misdaden tegen de menselijkheid wanneer zij worden begaan als onderdeel van een wijdverbreide of stelselmatige aanval gericht tegen een burgerbevolking, met kennis van de aanval.

Nazi's: Duitsers en Oostenrijkers die lid waren van de nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij of die het regime van Hitler actief steunden.

Omstanders: staten en personen die op de hoogte waren van de nazimisdaden en besloten niet in te grijpen, ondanks het feit dat ze enige vrijheid van handelen hadden; dit versterkte de vastberadenheid van de daders om hun misdaden te plegen.

Overgangsrechtspraak: gerechtelijke en buitengerechtelijke maatregelen die worden uitgevoerd om de erfenis van onderdrukking, schendingen van de mensenrechten en massale wreedheden in een periode van politieke overgang, dictatoriale regimes of burgerconflicten naar democratie, rechtsstaat en vreedzame betrekkingen te herstellen. Naast het strafrechtelijk onderzoek naar en de vervolging van de daders omvat de overgangsrechtspraak ook documentatie van de misdaden, herstelbetalingen en bepalingen om te garanderen dat ze zich niet herhalen.

Overlevenden: personen die de gebeurtenissen van de Holocaust hebben meegemaakt, gedefinieerd als de door de staat gestuurde, systematische vervolging van en moord op Joden door nazi-Duitsland en zijn collaborateurs tussen 1933 en 1945. Naast de

overlevenden van de **concentratiekampen, getto's** en beschietingen door **Einsatzgruppen** omvat deze categorie ook de Joodse vluchtelingen uit Duitsland en Oostenrijk in de jaren dertig van de twintigste eeuw en degenen die zijn gered in operaties als kindertransporten. Het omvat ook kinderen die waren ondergedoken of voor adoptie werden afgestaan met als doel om hun identiteit te verbergen. De tweede en derde generatie verwijzen respectievelijk naar de kinderen en kleinkinderen van de overlevenden.

Racisme: institutionele en/of individuele vooroordelen, discriminatie of tegenstand gericht tegen iemand van een ander ras op basis van de overtuiging dat het eigen ras superieur is.

Roma en Sinti: Roma en Sinti vestigden zich eeuwen geleden in de landen van het moderne Europa. De term 'Sinti' duidt de leden aan van een etnische minderheid die zich in het begin van de 15e eeuw in Duitsland en de omliggende landen vestigde. De term 'Roma' verwijst naar de etnische minderheid die sinds de Middeleeuwen in Oost- en Zuidoost-Europa leeft. Sinds het begin van de 18e eeuw migreerden Roma naar West-Europa en vestigden zich daar. Buiten de Duitstalige landen wordt de term 'Roma' ook gebruikt als collectieve term voor de etnische minderheid als geheel. Net als Joden werden Roma en Sinti 'raciaal buitenlands' verklaard en daarom uitgesloten van de 'volksgemeenschap'. Nazi's vervolgden mensen als 'zigeuners' van wie ten minste één overgrootvader als 'zigeuner' was geïdentificeerd. Deze vervolging onttaarde in genocide op Roma en Sinti die in landen onder naziheerschappij leefden.

Sjoa: een Hebreeuws woord dat 'catastrofe' of 'vernietiging' betekent. De Israëliëse samenleving gebruikt dit woord om de **Holocaust** aan te duiden en vermijdt de suggestie dat de slachtoffers 'geofferd' of 'gemarteld' zijn. Het wordt ook veel gebruikt in Frankrijk en andere delen van het vasteland van Europa, waar het gangbaar werd na de film Shoah van Claude Lanzmann uit 1985.

Slachtoffers: personen die zijn vermoord door de nazi's of hun collaborateurs, of die zware verliezen hebben geleden door hun vervolging.

Vernietigingskampen: kampen die werden opgericht voor de systematische moord op Joden en Roma en Sinti. Het kamp met gaswagens Chelmno (Kulmhof) en de kampen Belzec, Sobibor en Treblinka dienden uitsluitend dit doel. Auschwitz, Majdanek en Maly Trostinetz hadden soortgelijke faciliteiten als de vernietigingskampen, maar speelden ook een rol als **concentratiekamp**, werkkamp of doorgangskamp.

Verzet: activiteiten die erop gericht waren het criminele beleid en de criminele programma's van de nazi's te belemmeren of te hinderen. Aangezien de nazi's de moord op alle Europese Joden beoogden, wordt het helpen en redden van Joden vanaf ten minste begin 1942 als een vorm van verzet beschouwd. Een verwijzing naar specifieke lokale omstandigheden is essentieel om deze term te begrijpen.

Verzetstrijders: personen die zich met verschillende middelen actief hebben verzet tegen het beleid en de politieke programma's van de nazi's.

STOCKHOLMVERKLARING, 2020 MINISTERIËLE VERKLARING EN DE WERKDEFINITIES VAN IHRA

STOCKHOLMVERKLARING

De Verklaring van het Internationaal Forum van Stockholm over de Holocaust (of “Stockholmverklaring”) is het oprichtingsdocument van de International Holocaust Remembrance Alliance en is een voortdurende bevestiging van de inzet van elke IHRA-lidstaat voor gemeenschappelijke beginselen.

1. De Holocaust (Shoah) heeft de pijlers onder de samenleving tot in hun fundamenten aangetast. De Holocaust zal dan ook zijn universele betekenis behouden als een periode die haar weerga niet kent. Hoewel de Holocaust zich ruim 50 jaar geleden afspeelde, ligt deze nog vers in ons geheugen en kunnen overlevenden getuigen van de gruwelen waarmee het Joodse volk werd overspoeld. Ook het verschrikkelijke lijden van de vele miljoenen overige slachtoffers van de nazi’s heeft diepe littekens achtergelaten in Europa.
2. De omvang van de door de nazi’s geplande en voltrokken Holocaust moet voor altijd in ons collectieve geheugen gegrift blijven. Ook de onbaatzuchtige offers van hen die de nazi’s weerstand boden en soms zelfs hun leven gaven om de slachtoffers van de Holocaust te beschermen of te redden moeten we blijven meedragen in ons hart. Deze peilloze verschrikkingen en onvoorstelbare heldendaden kunnen ons tot bakens dienen om het menselijk vermogen tot goed en kwaad te begrijpen.
3. Aangezien de mensheid nog steeds getekend wordt door volkerenmoord, etnische zuiveringen, racisme, antisemitisme en xenofobie, rust op de internationale gemeenschap de ernstige plicht al deze vormen van het kwaad te bestrijden. Samen moeten we de verschrikkelijke waarheid blijven verdedigen tegen degenen die de Holocaust ontkennen. De morele plicht van onze volken en de politieke betrokkenheid van onze regeringen moeten we versterken om te waarborgen dat ook de generaties na ons de oorzaken van de Holocaust kunnen begrijpen en stilstaan bij de gevolgen ervan.
4. We beloven plechtig onze inspanningen te intensiveren ten behoeve van voorlichting en onderwijs over, herdenking van en onderzoek naar de Holocaust in zowel onze eigen landen, waar al veel in dat kader wordt gedaan, als in landen die zich hierbij willen aansluiten.

5. We hebben ons gezamenlijk verplicht het onderzoek naar alle dimensies van de Holocaust te stimuleren. We bevorderen onderwijs en voorlichting over de Holocaust op onze scholen, universiteiten en in onze gemeenschappen en moedigen dat ook aan in andere instanties en instellingen.
6. We hebben ons gezamenlijk verplicht de slachtoffers van de Holocaust te herdenken en hen te eren die ertegen in opstand kwamen. We zullen in onze landen passende manieren aanmoedigen ter herdenking van de Holocaust, zoals een jaarlijkse Holocaustherdenkingsdag.
7. We hebben ons gezamenlijk verplicht licht te werpen op de nog bestaande schaduwen van de Holocaust. We zullen al de nodige maatregelen treffen om opening van archieven te bevorderen, zodat wetenschappers toegang krijgen tot alle documenten die betrekking hebben op de Holocaust.
8. Het is passend dat deze eerste grote internationale conferentie van het nieuwe millennium verklaart bereid te zijn in de bodem van het bittere verleden het zaad te zaaien voor een betere toekomst. We leven mee met het lijden van de slachtoffers en trekken lering uit hun worsteling. Het is onze plicht de herinnering aan hen die omgekomen zijn levend te houden, de overlevenden die nog onder ons zijn met eerbied te bejegenen en het gemeenschappelijk streven van de mensheid naar wederzijds begrip en gerechtigheid opnieuw te bevestigen.

MINISTERIËLE VERKLARING IHRA 2020

Ter gelegenheid van de viering van 75 jaar van de bevrijding van de nazi-Duitse concentratie- en vernietigingskampen en andere plaatsen waar vervolging en moord plaatsvonden, eren wij, de Hoge Regeringsvertegenwoordigers van de lidstaten van de International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA), de slachtoffers en overlevenden van de Holocaust (Shoah) die het Joodse volk zwaar heeft getroffen. Wij eren ook de slachtoffers en overlevenden van de genocide op de Roma en anderen die werden vervolgd. Wij beloven degenen die zich tegen de nazi's hebben verzet en degenen die hun vervolgte medemensen hebben beschermd of gered, nooit te vergeten. Ook nu nog wordt de wereld geconfronteerd met genocide, oorlogsmisdaden, etnische zuiveringen en misdaden tegen de menselijkheid alsmede door voortdurende bedreigingen van de pluralistische, democratische en inclusieve samenlevingen.

Wij, vertegenwoordigers van de IHRA Lidstaten, nu de laatste overlevenden ons ontvallen:

1. Bevestigen opnieuw onze niet-aflatende steun aan de Verklaring van het Internationaal Forum van Stockholm (2000), het oprichtingsdocument van de IHRA.
2. Beloven de slachtoffers en overlevenden dat zij nooit zullen worden vergeten en dat hun nalatenschap levend zal worden gehouden.
3. Benadrukken dat de herinnering aan de zes miljoen Joodse slachtoffers van de Holocaust niet alleen de verantwoordelijkheid is van de regeringen, maar van de samenlevingen als geheel.
4. Gedenken de genocide op de Roma. We erkennen met bezorgdheid dat de veronachtzaming van deze genocide heeft bijgedragen aan de vooroordelen en de discriminatie waar veel Romagemeenschappen vandaag de dag nog steeds mee te maken hebben.
5. Eren allen die zich tegen de nazi's hebben verzet, in het bijzonder de Rechtvaardigen onder de volkeren, en anderen die degenen die in gevaar waren, hebben beschermd of geprobeerd te redden. Hun onbaatzuchtige moed zou ons allen moeten inspireren om de waardigheid van ieder mens te verdedigen.
6. Uiten onze diepste bezorgdheid over de toename van antisemitisme.

7. Aanvaarden onze verantwoordelijkheid als regeringen om samen te blijven werken aan de bestrijding van Holocaustontkenning en -verdraaiing, antisemitisme en alle vormen van racisme en discriminatie die de fundamentele en democratische beginselen ondermijnen. We zullen nauw samenwerken met deskundigen, het maatschappelijk middenveld en onze internationale partners om deze doelstellingen te behalen.
8. Nemen het voortouw bij het bevorderen van onderwijs over, herdenking van en onderzoek naar de Holocaust en de genocide op de Roma om de invloed van historische verdraaiing, haat zaaien en het aanzetten tot geweld en haat tegen te gaan.
9. Beschermen de toegang tot getuigenissen, archieven, monumenten, over en authentieke locaties uit de Holocaust, de genocide op de Roma en de vervolging van andere slachtoffers door nazi-Duitsland en de fascistische en ultranationalistische partners en andere collaborateurs die aan deze misdaden hebben deelgenomen.
10. Benadrukken het belang van het identificeren, bewaren en beschikbaar stellen van archiefmateriaal, getuigenissen en authentieke locaties voor educatieve doeleinden, herdenking en onderzoek.
11. Moedigen alle landen en samenlevingen aan hun eigen verleden aan de orde te stellen door openlijk en secuur met de historische gegevens om te gaan.
12. Prijzen de inspanningen van de regeringen en het maatschappelijk middenveld om de Holocaust te herdenken en goede, praktische ervaringen te delen.
13. Erkennen dat het begrijpen van het ongekeerde karakter van de Holocaust essentieel is voor het voorkomen van genocide en massale gruweldaden. De IHRA-expertise is relevant voor historisch gefundeerde beleidsvorming en het aanpakken van hedendaagse uitdagingen.
14. Zijn vastbesloten om de mensen die hebben geleden te herdenken en te streven naar een betere toekomst, waarbij we de internationale gemeenschap oproepen om onze visie te delen:

Een wereld die zich de Holocaust herinnert

Een wereld zonder genocide

De International Holocaust Remembrance Alliance verenigt regeringen en deskundigen om onderwijs over, herdenking van en onderzoek naar de Holocaust wereldwijd te versterken, vooruit te helpen en te bevorderen.

EEN JURIDISCH NIET-BINDENDE WERKDEFINITIE VAN ANTIZIGANISME EN DE DISCRIMINATIE VAN ROMA¹

Aangenomen op 8 oktober 2020

De IHRA erkent met bezorgdheid dat de ontkenning van de genocide op de Roma heeft bijgedragen aan de vooroordelen en de discriminatie die veel Roma-² gemeenschappen vandaag de dag nog steeds ervaren. Daarom aanvaardt zij de verantwoordelijkheid om dergelijke vormen van racisme en discriminatie tegen te gaan (artikelen 4 en 7 van de ministeriële verklaring van de IHRA 2020, artikel 3 van de verklaring van Stockholm) en neemt de volgende werkdefinitie aan van Antiziganisme en de Discriminatie van Roma:

Antiziganisme en de discriminatie van de Roma zijn een uiting van eigen expressie en handelen, alsook van institutionele beleidsmaatregelen en praktijken van marginalisatie, uitsluiting, fysiek geweld, onderwaardering van Roma-culturen en -levensstijlen, en haatdragende taal gericht op Roma en andere individuen en groepen die tijdens het nazitijdperk, en ook nu nog, werden aangezien, gestigmatiseerd of vervolgd als “zigeuners”. Dit leidt tot de behandeling van de Roma als een vermeende vreemde groep en associeert hen met een reeks pejoratieve stereotypen en vertekende beelden die voor een specifieke vorm van racisme staan.

Om de IHRA in haar werk te begeleiden wordt het volgende erkend:

Antiziganisme en de discriminatie van Roma bestaan al eeuwenlang. Ze vormden een essentieel onderdeel van het vervolgings- en vernietigingsbeleid tegen de Roma zoals dat is uitgevoerd door nazi-Duitsland en door de fascistische en extreem-nationalistische partijen en andere samenzweerders die aan deze misdaden hebben deelgenomen.

Antiziganisme en de discriminatie van Roma zijn niet begonnen of geëindigd na het nazitijdperk, maar blijft een belangrijk component in de misdaden tegen de Roma. Ondanks het belangrijke werk dat is verricht door de Verenigde Naties, de Europese Unie, de Raad van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa en andere internationale instanties, zijn de stereotypen en vooroordelen over de Roma onvoldoende ontkracht of afgekeurd, waardoor ze blijven bestaan en grotendeels vrijelijk kunnen plaatsvinden.

Antiziganisme en de discriminatie van Roma vormen een verschijnsel dat zich in veel facetten manifesteert en op grote schaal maatschappelijk en politiek wordt geaccepteerd. Het is een cruciaal obstakel voor de integratie van de Roma in de samenleving in het algemeen en het verhindert dat de Roma gelijke rechten, kansen en bezoldigde sociale en economische deelname genieten.

Er zijn veel voorbeelden te noemen waaruit blijkt dat er sprake is van antiziganisme en de discriminatie van Roma. Rekening houdend met de algemene context, vinden er tegenwoordig ook uitingen van antiziganisme en discriminatie van Roma plaats, waaronder:

- Het verdraaien of ontkennen van de vervolging van de Roma of de genocide op de Roma.
- Het verheerlijken van de genocide op de Roma.
- Het aanzetten tot, het rechtvaardigen van en het plegen van geweld tegen Roma-gemeenschappen, hun eigendommen en individuele Roma.
- Gedwongen en dwangmatige sterilisaties en andere fysieke en psychologische mishandelingen van Roma.
- Het bestendigen en bevestigen van discriminerende stereotypen van en tegen de Roma.
- Het met haatdragende taal beschuldigen van Roma van echte of vermeende sociale, politieke, culturele, economische en volksgezondheidsproblemen.
- De stereotypering van Roma als personen die zich schuldig maken aan crimineel gedrag.
- Het gebruik van de term “Zigeuner” als een schandvlek.
- Het goedkeuren of aanmoedigen van uitsluitingsmechanismen die gericht zijn tegen de Roma op basis van rassendiscriminerende veronderstellingen, zoals uitsluiting van reguliere scholen en institutionele procedures of beleid dat leidt tot de uitsluiting van de Roma-gemeenschappen.
- Het voeren van een beleid zonder rechtsgrondslag of het scheppen van voorwaarden die de willekeurige of discriminerende uitsluiting van Roma-gemeenschappen en individuele Roma mogelijk maken.
- Het collectief verantwoordelijk houden van de Roma voor de werkelijke of vermeende daden van individuele leden van de Roma-gemeenschappen.
- Het verspreiden van haatzaaiende uitspraken tegen Roma-gemeenschappen in welke vorm dan ook, bijvoorbeeld in de media, waaronder op het internet en op sociale netwerken.

- 1 Aanbevolen wordt om als term het equivalent van de eigen taal te gebruiken; Canada en de Verenigde Staten gebruiken de term anti-Romarcisme.
- 2 Het woord ‘Roma’ wordt gebruikt als een overkoepelende term die verschillende verwante groepen omvat, al dan niet sedentair, zoals Roma, Travellers, Gens du voyage, Resandefolket/De resande, Sinti, Camminanti, Manouches, Kalés, Romanichels, Boyash/Rudari, Ashkalis, Égyptiens, Yéniches, Doms, Loms en Abdal die een eigen cultuur en levenswijze hebben. Dit is een verklarende voetnoot, geen definitie van het begrip “Roma”.

WERKDEFINITIE VAN ANTISEMITISME

De niet-bindende werkdefinitie van antisemitisme werd in 2016 door IHRA aangenomen en is sindsdien door een aantal landen en overheidsinstanties goedgekeurd of bekrachtigd.

Op 26 mei 2016 heeft de plenaire vergadering in Boekarest besloten

de volgende niet-bindende werkdefinitie van antisemitisme aan te nemen:

“Antisemitisme is een bepaalde perceptie van Joden die tot uiting kan komen als een gevoel van haat jegens Joden. Retorische en fysieke uitingen van antisemitisme zijn gericht tegen Joodse of niet-Joodse personen en/of hun eigendom en tegen instellingen en religieuze voorzieningen van de Joodse gemeenschap.”

De IHRA kan de volgende voorbeelden hanteren als leidraad bij haar werkzaamheden:

Er is bijvoorbeeld sprake van een uiting van antisemitisme wanneer de Staat Israël, opgevat als een Joods collectief gegeven, in het vizier wordt genomen. Let wel: een kritische houding tegenover Israël die vergelijkbaar is met de kritiek die wordt geuit tegen gelijk welke andere staat, is niet als antisemitisch te bestempelen. Bij antisemitisme worden Joden er regelmatig van beschuldigd een complot tegen de mensheid te smeden. Antisemitisme wordt vaak gebruikt om te verklaren “waarom er van alles misloopt” en Joden hiervan de schuld te geven. Dit gebeurt mondeling, schriftelijk, in visuele vorm en in daden, en gaat gepaard met sinistere stereotypen en negatieve persoonlijkheidskenmerken.

De gedaante die antisemitisme tegenwoordig aanneemt in de openbare ruimte, in de media, op scholen, op het werk en in religieuze context kan algemeen beschouwd neerkomen op – maar is niet beperkt tot – de volgende voorbeelden:

- Oproepen tot, bijdragen aan of het rechtvaardigen van het doden van of schade toebrengen aan Joden in naam van een radicale ideologie of een extremistische opvatting van religie.
- Leugenachtige, ontmenselijkende, demoniserende of stereotiepe opmerkingen maken over Joden als zodanig of over de macht van de Joden als collectief geheel. Hierbij gaat het onder meer – maar niet uitsluitend – over de mythe van een wereldwijde Joodse samenzwering of de mythe dat Joden de media, de economie, regeringen of andere maatschappelijke instellingen controleren.

- Joden als volk ervan beschuldigen verantwoordelijk te zijn voor reële of ingebeelde vergrijpen die zijn gepleegd door één enkel Joods individu of één enkele Joodse groep, of zelfs voor daden die zijn gepleegd door niet-Joden.
- Ontkenning van het feit, de omvang, de mechanismen (bv. de gaskamers) of de doelmatigheid van de genocide op het Joodse volk door het nationaalsocialistische Duitsland en zijn aanhangers en medeplichtigen tijdens de Tweede Wereldoorlog (de Holocaust).
- De Joden als volk of Israël als staat ervan beschuldigen de Holocaust te hebben verzonnen of te overdrijven.
- Joodse burgers ervan beschuldigen zich loyaler op te stellen ten aanzien van Israël of de vermeende prioriteiten van de Joden wereldwijd, dan ten aanzien van de belangen van hun eigen natie.
- Het Joodse volk het recht op zelfbeschikking ontzeggen, bv. door te beweren dat het bestaan van de Staat Israël is ingegeven door racistische overwegingen.
- Met twee maten meten, in die zin dat van de Staat Israël een bepaald gedrag wordt geëist dat niet van andere democratische naties wordt verwacht of verlangd.
- De symbolen en de beeldtaal gebruiken die bij het klassieke antisemitisme horen (bv. de bewering dat Jezus werd vermoord door de Joden of het bloedsprookje) om Israël of de Israëli's te typeren.
- Het huidige beleid van Israël vergelijken met het beleid van de nazi's.
- De Joden collectief verantwoordelijk stellen voor de daden van de Staat Israël.

Antisemitische daden vormen een misdaad wanneer dit zo wordt gedefinieerd in de wet. Zo is de ontkenning van de Holocaust of de verspreiding van antisemitisch materiaal strafbaar in bepaalde landen.

Misdaden zijn antisemitisch wanneer het doelwit van de aanvallen, of het nu om mensen of eigendommen zoals gebouwen, scholen, plaatsen voor het vieren van de eredienst en begraafplaatsen gaat, worden geselecteerd omdat zij Joods zijn of verband houden met Joden, of als zodanig worden gepercipieerd.

Er is sprake van **antisemitische discriminatie** wanneer Joden kansen of diensten wordt ontzegd die wel beschikbaar zijn voor anderen. Antisemitische discriminatie is in de meeste landen illegaal.

WERKDEFINITIE VAN HOLOCAUSTONTKENNING EN HOLOCAUSTVERDRAAIING

Werkdefinitie van Holocaustontkenning en Holocaustverdraaiing

De huidige definitie is een uiting van het besef dat Holocaustontkenning en Holocaustverdraaiing op nationaal en internationaal niveau moeten worden betwist en aan de kaak moeten worden gesteld en op mondiaal niveau moeten worden onderzocht. De IHRA stelt hierbij de volgende juridisch niet-bindende werkdefinitie vast als haar werkinstrument.

Holocaustontkenning is vertoog en propaganda die de historische realiteit en de omvang van de vernietiging van de Joden door de nazi's en hun handlangers tijdens de Tweede Wereldoorlog, bekend als de Holocaust of Sjoa, ontkennen. Holocaustontkenning verwijst specifiek naar elke poging om te beweren dat de Holocaust/Sjoa niet heeft plaatsgevonden.

Holocaustontkenning kan inhouden dat het gebruik van de belangrijkste vernietigingsmechanismen (zoals gaskamers, massaexecuties, uithongering en marteling) of de opzettelijkheid van de genocide op het Joodse volk in het openbaar wordt ontkend of in twijfel wordt getrokken.

Holocaustontkenning in haar verschillende vormen is een uiting van antisemitisme. De poging om de genocide op de Joden te ontkennen is een poging om het nationaal-socialisme en antisemitisme vrij te pleiten van schuld aan of verantwoordelijkheid voor de genocide op het Joodse volk. Vormen van Holocaustontkenning omvatten ook het beschuldigen van de Joden van overdrijving of het creëren van de Sjoa voor politiek of financieel gewin, alsof de Sjoa zelf het resultaat is van een samenzwering die door de Joden is beraamd. Het doel hiervan is de Joden schuldig en antisemitisme wederom legitiem te maken.

De doelstellingen van Holocaustontkenning zijn vaak het herstel van een expliciet antisemitisme en het bevorderen van politieke ideologieën en voorwaarden die geschikt zijn voor de opkomst van het soort gebeurtenis dat deze juist ontkent.

Vervorming van de Holocaust verwijst onder meer naar:

1. opzettelijke inspanningen om de impact van de Holocaust of de belangrijkste elementen ervan te verontschuldigen of te minimaliseren, met inbegrip van collaborateurs en bondgenoten van nazi-Duitsland;
2. grove minimalisering van het aantal slachtoffers van de Holocaust die betrouwbare bronnen tegenspreekt;
3. pogingen om de Joden de schuld te geven van het veroorzaken van hun eigen genocide;
4. uitspraken die de Holocaust als een positieve historische gebeurtenis bestempelen. Deze uitspraken zijn geen Holocaustontkenning, maar zijn er nauw mee verbonden als een radicale vorm van antisemitisme. Zij kunnen suggereren dat de Holocaust niet ver genoeg ging in het bereiken van het doel van "de Definitieve Oplossing van het Joodse Vraagstuk";
5. pogingen om de verantwoordelijkheid voor de oprichting van door nazi-Duitsland bedachte en beheerde concentratie- en vernietigingskampen te vertroebelen door andere naties of etnische groepen de schuld te geven.

EXTRA BRONNEN

Naast de aanbevelingen van IHRA voor lesgeven en leren over de Holocaust bestaan er diverse instrumenten en bronnen om dit werk te ondersteunen. De lijst hieronder geeft slechts een selectie weer.

Raadpleeg voor meer informatie over hoe de Holocaust onderzocht kan worden in de context van genocidepreventie, mensenrechteneducatie of het onderzoeken van een gewelddadig verleden, de gids van UNESCO *Education about the Holocaust and preventing genocide: A policy guide*. Deze gids werd gepubliceerd in 2017 en is momenteel beschikbaar in het Engels, Frans, Spaans, Arabisch en Portugees. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248071>

Ga voor meer context over en kennis van de Holocaust naar de online *Holocaust Encyclopedia* van het United States Holocaust Memorial Museum, die honderden artikelen bevat met belangrijke feiten, inhoud, primaire bronnen en kritische denkvragestukken.

<https://encyclopedia.ushmm.org/>

Bekijk voor historische context over belangrijke te onderzoeken onderwerpen de educatieve video's van Jad Wasjem. <https://www.yadvashem.org/education/educational-videos.html>

Ga voor meer informatie over het lesgeven en leren over antisemitisme, waarin de Holocaust als een essentieel onderwerp is opgenomen, naar ODIHR en UNESCO's *Addressing Anti-Semitism through Education: Guidelines for Policymakers*. Deze richtlijnen werden gepubliceerd in mei 2018 en zijn in ten minste negen talen beschikbaar.

<https://www.osce.org/odihr/383089>

Voor meer informatie over de genocide op de Roma en Sinti bieden deze twee online bronnen een goede introductie: romasintigenocide.eu en romasinti.eu.

Ga voor meer ideeën over hoe je leerlingen in het basisonderwijs kunt betrekken bij de Holocaust naar de *Pedagogical Notes* van Memorial de la Shoah.

<http://www.memorialdelashoah.org/en/education-training/pedagogical-notes/primary-school.html>

Raadpleeg voor meer informatie over mensenrechteneducatie op Holocaustherdenkingsplaatsen de publicatie *Een stap in het verleden – een les voor de toekomst: Handboek voor leraren* uit 2010 van het Bureau van de Europese Unie voor de Grondrechten. Deze is beschikbaar in PDF-formaat in negen verschillende talen.

https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1218-FRA_HOLOCAUST_Teacher-HANDBOOK_NL.pdf

INTERNATIONAL
**HOLOCAUST
REMEMBRANCE**
ALLIANCE

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

In partnership with
UNESCO